

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

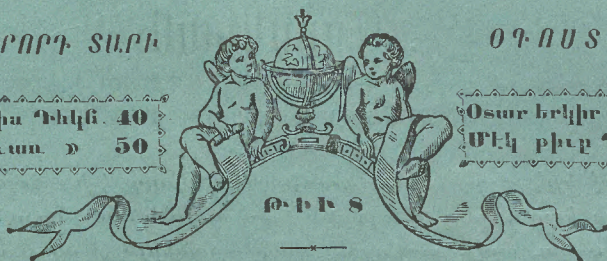
ԵՂԻԱ ՏԷՍԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՕԳՈՍՏՈՍ

Պոլիս Գին. 40
Գաւառ » 50

Օսար երկիր Ֆր. 12
Մէկ քիւր Գին. 4

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ազգային կրթութիւնն եւ Հայ ընկերութիւնն Ե.
Ազգային նշխարf..... ՅՈՎՀ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ
Անմահութիւն հոգոյ..... ԵՂԻՇԷ Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Նորայրեան բառարանի սխալներ..... Ե.
Երկինք (բանաստեղծութիւն)..... ԶԱՊԷԼ ՏՕՆԷԼԵԱՆ
Դորձակցական ընկերութիւն (ՍԴԱՆԼԷ ՃԻՎԸՆՍ) ՊԱՂՏԻԿ ՆԷՎՐՈՒՋ
Թղթակցութիւն..... ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ
Տուշիկ Բիւքանականf..... ԱՐՐԱՆԱՍ Յ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Ս. Ներսիսեան վարժարան Հասցիւլի..... Ե.
Բանախօսութիւն ի Խաւսգիւղ..... ՌԵԹԷՈՍ Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Ս. Ներսիսեան վարժարանի շէնքf..... ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ՆՈՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Ի ՊԷՏՍ ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սրբագրեալ եւ ճոխացեալ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

Գ. Ասլանեան

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Աւանան

Քաջ երկրաչափ եւ աշխարհագէտ Գէորգ Էֆ. Ասլանեանի սոյն կարեւոր դասագիրքն, որ այնքան մեծ բնութենէն թիւն գտաւ ամէն ազգային վարժարաններէ, այս անգամ երկրորդ տպագրութեամբ կ'ընծայի ի լոյս:

Սոյն երկրորդ տպագրութիւնն առաջնոյն վրայ ունի մեծ առաւելութիւններ: Ոչ միայն կը պարունակէ զանազան պատկերներ, այլ եւ բազում պատմական եւ աշխարհագրական, բնական եւ քաղաքական գիտելեօք ճոխացեալ է, այնպէս որ սոյն դասագիրքի օգտակարութիւնն մեծապէս յաւելցած է առանց կարեւոր փոփոխութիւն մ'ըլլալու գնոյն վրայ:

Ասլանեան աշխարհագրութեան սոյն երկրորդ տիպին միայլ յոյժ կարեւոր տարբերութիւն կը կայանայ յայնմ զի մասնաւոր խնամով խօսուած է անդ թուրքիոյ քաղաքական աշխարհագրութեան վրայ, որոյ մասին հեղինակն կ'աւանդէ լիովին ու մանրամասն ծանօթութիւններ, մեծաւ մասամբ արդիւնք իւր մասնագիտութեան եւ մեր երկրի այլ եւ այլ կողմերն իւր ըրած երկար ուղեւորութեանց:

Գիւն Յ դահեկան

Կեդրոնատեղին է Պաղատալեան Գրատունը

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Կ. Բ. Թ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն.

ԵՒ

ՀԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆ

Ա.

ԸՆԹԵՐՑՈՂ ՄԸ. — Դուք ի՞նչ կ'ըսէք տղերօք. անցած օր՝ տեղ մը՝ դրին դրին վերցուցին Հայրիկը. քիչ մնացեր է ժողովուրդը պուսայ պիտի եղեր որ՝ անխրիմեան Հայրիկը տար-գեւաբաշխութեան հանդէսներուն մէջ բերանը չի բանայ:

ԽՄԲԱԳԻՐՆ. — Ինչո՞ւ. որովհետեւ ամեն պարգեւաբաշխութեան հանդէսներուն մէջ քննադատեց մեր դպրոցներն:

Ը. — Այո՛:

Խ. — Բայց ես ալ քանի տարի է ի վեր կ'ընեմ նոյն բանն օրագրաց մէջ թէ՛ պարգեւաբաշխութեան հանդէսներուն մէջ. եւ դեռ ոչ ոք համարձակեցաւ ի մասնաւորի կամ ի հրապարակի պարտաւել կամ քննադատել զիս:

Ը. — Ձեր ետեւէն ալ շատ բան խօսող կայ. բայց՝ ըսած-նուդ պէս՝ երեսնուդ ընելու են, կամ՝ աւելի աղէկ՝ գրելու են, որ վէճ մը բացուի ու ժողովուրդը լուսաւորուի: Ես կ'ուզեմ խօսքի մէջ նետուիլ, Հայրիկը կամ ձեզի պաշտպանել. բայց նախ՝ աղէկ մը չը գիտեմ մեր դպրոցներուն պակասութիւն-

ները. մէյ մ' ալ չեմ կրնար աղէկ խօսիլ: Կը փախադէի որ դուք խօսէիք ինծի, ականջս աղէկ մը լեցուէր ու ես ալ պէտք եղած ատեն ձայնս հանէի. որովհետեւ, անցած օր բարկութենէս ինքըզինքս կերայ: Հայրիկի պէս մարդը ծաղրածանակ կ'ընեն կոր. ինչ է, դպրոցներուն այս ընթացքին չի հաւնիր եղեր: Ես, ուսմունքէ չի հասկնալովս մէկտեղ, կը տեսնեմ կոր որ մեր սպասած պտուղը չենք կրնար կոր քաղել դպրատուններէն: Տո՛ւր, շարունակ տո՛ւր. — Զնձր չնձր. — Ո՞վ է ան, ի՞նչ կայ. — Հայրիկ, տոմսակ է, թատրոն կայ դպրոցին համար: Յնձա՛ մէկ մէծիտիէն, քառորդ ոսկին. արդէ՛ւնքը. — Ուրիշն մըն ալ պիտի աւելնայ դպրոցին մէջ. տղաքնիս տարի մըն ալ վար պիտի դնեն: Կարծեմ թէ՛ քիչ ատենի մէջ չատ բան սորվեցընելուն մէջ է ճարտարութիւնը. տարի մը է վէլցնելու տեղ՝ տարի մը պակսեցնելը նայելու են Հոգաբարձու էֆէնտիները: «Շատ բան ալ սորվցնեն» կ'ըսեմ նէ, չեմ ըսել ուզեր որ աւելորդ, անօգուտ բաներ սորվեցնեն, եւ անդին է՛ն պէտքի բանը բնաւ բանի տեղ չի դնեն: Է՛ն պէտքի բանը առողջութիւնն է, այո՛: Հայր եղիւր տէ, համբերէ՛: Տղուս քիթէն անպակաս արիւն կուգայ. դեղնած բան մըն է. աճելու բազմաճառլու ժամանակը՝ կը խանձի կը մնայ կոր. դիրքը ձեռքէն չի ձգեր. սլարտէզը ճիւղ մը չտիւլէ չուզեր. մաղսանօս մը չի կրնար առնել: Աղջկանս ալ աչքերը հիմակուընէ տկարացան. ակնոց դնել կ'ուզէ, մայրը կը հակառակի. տունին մէջ բանի մը ձեռք չի դպցուներ. կա՛ր, աւել, կարկըտո՛ւք, լուսո՛ք, կերակո՛ւր. ատանկ բաներուն խօսքը մ'ընէր. հապա ի՛նչ. կարգալ, գրել. անգլիերէն, գաղիերէն, ճարտասանութիւն, դիցաբանութիւն, արճիսլրա, քիւնօ, ո՞ր մէկը ըսեմ: Ես, Խնաֆ մարդուն մէկը, Խնաֆի մը՝ կամ թէ կարելի է ալ որ բանւորի մը տամ աղջկիս (որովհետեւ ուսումնականները հիմայ չեն կարգուիւր կոր՝ պատճառ ալ ունին). է՛յ, Խնաֆ մարդը, գործաւոր մարդը՝ կրնայ աղջըկանս սպասաւոր մը եւ սպասուհի մը բռնել, որ կերակուրնին երես, կարերնին կարեն, աւլըտուքը ընեն, կարկըտուքը ընեն, եւն: Հիմայ քիւնօյի մըն ալ խօսք կայ. աղջիկս քիւնօ մը կ'ուզէ. դպրոցը՝ քիւնօյին դատը սորվելու

չառ ժամանակ չը մնար կոր եղեր, կ'ուզէ որ տունը քիանօ մը ըլլայ որ՝ աղէկ մը սորվի եւ միւս աղջիկները անցնի։ Կարծես թէ սորվելու համար չէ որ պիտի սորվի, հապա միւսներէն վեր ըլլալու համար։ Տղաս ալ... ան, Եւրոպա երթալ կ'ուզէ։ Տէր Աստուած, աս ի՞նչ ժամանակի հասանք։ Մարերնին ալ աղոցը կողմը կը բռնէ։ Յուսահատութիւն եկած է վրոս...։ Իրաւ ես ալ շատ փափագներ ունիմ զաւլըներուս համար։ Բայց դուք գիտէք, խմբագիր էֆէնտի, գործերուն վիճակը ի՞նչ է։ Եւրոպացին մեզի փճացուց... շատը մեր յանցանքով։ Հաղիւ կրնանք կոր հիմայ օրապահիկնիս հանել։ Իրինկունները տոպրակները շարկած տուն կու գամնէ, գիտես որ առատ չահ կայ. դուռնէն բան առնող չը կայ, առնեն ալ նէ, կը խարուին. քանի մը փարայ պակաս խարճելու համար է որ բեռնակիրի պէս տոպրակները կը չալուրիմ կուգամ։ Անոր ալ բան կ'ըսեն. ամօթ է եղեր տոպրակը ձեռքը առնելը. աղջիկէս անգամ չախ կ'ուտեմ։ Նայեցէ՛ք հիմայ, մեր դպրոցներուն մէջ տրուած կրթութիւնը ի՞նչ պտուղներ կու տայ կոր...։

Խ.— Այո՛, մեր կրթութիւնն ընդհանրապէս սչ մարմնոյն օգուտ ունի ոչ մտքին. — թող որ՝ եթէ յուր կրթութիւնն մը կայ գէթ, դասխարակութիւն բնաւ չը կայ։ Այո՛, մեր կրթութիւնն ո՛չ մարմնոյն ո՛չ մտքին օգուտ ունի. ընդհակառակն։ Որովհետեւ մեր վարժարանաց մէջ միայն ուսմանց կարեւորութիւն կը տրուի եւ առողջութիւնն անտես կ'առնուի, մեծատէս կը վնասուի մարմինն։ Եւ կրկնակի կը վնասուի մարմինն. նախ որովհետեւ՝ մեր վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս մարմնամարդ չըլլալն զատ՝ վարժարանք իրենց կահ կարասեօք առողջապահական պայմանաց համեմատ չ'իյնաւ չեն. եւ ապա, որովհետեւ կրթութեան այն հին դրութիւնն՝ որ տակաւին ի գործ կը դրուի Հայ վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս՝ առողջութեան վնասակար է բացարձակապէս...։

Ը.— Ահաւասիկ ես ալ այդ կ'ուզէի գիտնալ զլիաւորապէս. վարժարանք ու վարժարանաց կահ կտրասիք ինչպէս ըլլալու են որ առողջապահական պայմանաց համաձայն համարուին։ Մեր Հոգաբարձու էֆէնտիներէն մէկը անցած օր շուքեալին

մէջ կը խօսէր այդ բանին վրայ. «Այս շէնքերուն մէջ, այս գրասեղաններուն վրայ, այս պատերուն ու պատուհաններուն առջեւ, այս ձեմիշներուն մէջտեղ, կը սպաննէնք կոր մեր տղաքը — կ'ըսէր. Այնուհետեւ, այս դպրոց շինողները չեն մտածեր որ տղայոց համար՝ ինչպէս չափահաս մարդուն համար ալ՝ զբօսանքը հացի ջուրի պէս կարեւոր է. էհ, դպրոցին քով երկու կանգուն հող չը կայ, ուր տղայք ազատ զբօսնուն. թո՛ղ որ ամեն դպրոցի մը քով ընդարձակ պարտէզ մ'ըլլաւու էր, որպէս զի տղաք պարտիզպանութիւն ընէին. թո՛ղ որ ամեն դպրոցի քով արհեստանոց մը գտնուելու էր, ուր մտաց յոգնութենէն հանգչէին, թեւերնին շարժէին եւ արհեստ մը ձեռք բերէին:» Ադ Հոգաբարձուն շատ ատեն ասանկ խօսքեր կ'ընէ. դպրոցական գործերէ հասկցող մարդ մըն է. մարդ կ'ըսեմ նէ, գեռ տղայ է. բայց ազըլ եաշաւ տէյիլ. թեւին տակ միշտ գիրք մը, տետրակ մը կայ. ես դադարէրէն չեմ հասկնար, բայց հասկցայ որ Մանկավարժական հանդէս, Կրթութեան հանդէս, եւ այս տեսակ գրքեր ու լրագիրներ են: Բայց ի՞նչ օգուտ ունի Հոգաբարձուն գիտնալը. մեր Թաղական խորհուրդը բնաւ անտեղուանքը չէ. դասատուներուն ամսականը կանոնաւորապէս չի տար, ուր մնաց որ դպրոցն առողջապահական պայմանաց մէջ դնելու կամ տեւէ դպրոցական բարենորոգման համար ստակ պիտի հանէ սնտուկէն: Այն Հոգաբարձուն ալ որ այսպէս բանէ հասկցող ու փափաքող մարդ է՝ պիտի հրաժարի. տեսա՞ր մի հիմայ: Ուրիշ շատ մարդ ալ չեմ տեսներ կոր, որ այնքան դպրոց սիրէ, դպրոցի գործերէ այնքան հասկնայ, մանկավարժական գրքեր ու հանդէսներ ծայրէ ծայր կարդալու համբերութիւնն ունենայ: Մեղք: Մեղք մեր տղայոց կորսնցուցած ժամանակին, մեղք իրենց ծաղիկ հասակին, մեղք իրենց մատաղ մտքին. մեզի ալ մեղք, ազգին ալ մեղք: Ադ ըսած Հոգաբարձուն շատ աշխատեցաւ որ աղջկանց դպրոցէն Անգղիերէնը գոնէ վերցնէ. չը յաջողեցաւ: Տղայոց կողմն ալ ուզեց որ ճարտասանութեան դասը շաբաթը մէկ անգամի իջնայ, եւ անոր փոխարէն համառօտ իրաւագիտութեան դաս մը դրուի. որովհետեւ, անձնկ է, եւրոպայի նախակրթարանաց մէջ ի-

ըստագիտութիւն կայ եղեր : Մեր ուսումնարաններուն մէջ անգամ չի կայ դեռ : Եւ ի՞նչ աւելետքի բան է . պզտի դատի մը համար փաստաբանի կ'երթանք , ինչպէս որ պզտիկ անհանգըստութեան մը համար բժիշկ կը կանչենք . պարզ օրինակ մը — Յակոբոս Ազան մեռեր է . գաւակ ու թոռ չունի . կնոջը ի՞նչ կ'իյնայ իր ժառանգութենէն : Առաջին , անուանի դպրոցէ մը ելած աղու մը հարցուցինք ասիկայ , չէր գիտեր . «Մենք իրաւաբանութիւն չի սորվեցանք» ըսաւ : Ուսումնական , բայց մեր դպրոցներուն ընթացքին շատ չը հաւնող մէկը՝ աղուն երթալէն ետքը ըսաւ . «Հարցունէինք այդ պատանիին թէ այն ինչ Լատին կամ Գաղղիացի կամ Գերմանացի հեղինակը քանի՞ գիրք գրած է , եւ այդ գիրքերուն ամէն մէկը ո՞ր թուականին գրած է , եւ այս ինչ քննադատը այդ հեղինակին այս ինչ գիրքին վրայ ի՞նչ կարծիք յայտնած է իր ո՞ր գործին մէջ . հարցունէինք այս բաներն , եւ գոհացուցիչ պատասխան պիտի տար , մանաւանդ որ քննութեան օրեր են . . .»

Խ . — Տեղն է՝ Սրբազան Հայրիկին հետ հառաչելու . «Ա՛խ , ա՛խ» :

Ը . — Բայց , Տէր խմբագիր , պիտի ըսէիք թէ դպրոցի մը գիրքը , շէնքը , կահ կարասիքն ի՞նչպէս ըլլալու են :

Խ . — Այն Հոգաբարձուն , զոր յիշեցիք , լաւ խօսած է . . .

Ը . — Աղէք ըսիք . այն Հոգաբարձուն , որ կ'ուզէր ճարտասանութեան դասը շարաթը երկու անգամի իջեցնել եւ անոր տեղ իրաւագիտութեան ու Տնտեսագիտութեան նախնական ծանօթութիւններ սորվեցնել տալ շարաթը մէկ անգամ , չը կրցաւ խօսքը քալեցնել : Վեց Հոգաբարձու ունինք , հինգը գէժ կեցեր էին : Եւ ես ահա ձեզի կ'ըսեմ որ հինգն ալ հինգ փարայ չեն ըներ : Մէկը՝ գիտեմ՝ Հոգաբարձու եղաւ որ իր անունը խօսուի ու երբեմն ապուած տոմսակներու ու լրագիրներու մէջ գրուի : Միւսը՝ որ մօրը հետ ամեն օր զօրալը շայիկի կուի ունի՝ Հոգաբարձու եղաւ աղջիկ տեսնելու համար , ու՝ թատրոն մը արուի նէ՝ կնիկներուն գէժ կոտորուելու համար : Ուրիշ մը կուի ըրած էր թողալիանի մը հետ «նայէ՛ ես Հոգաբարձու կ'ընտրուիմ մի՞ չեմ ընտրուիր» ըսելով , եւ ըրաւ չըրաւ Հոգաբարձու եղաւ : Մէկն ալ Հոգաբարձու եղաւ ,

յուսարով որ դպրոցը Գաղղիացի մասնագետ մը պիտի կրնայ բերել տալ ու իր աղջիկներուն յոսարիք բանալ: Մէկուն ալ եղբօրը տղան պարապ էր, գործի դնելու համար Հագաբարձու եղաւ. դաստոտութեան պոչէն խաղար չունի ադ տղան, զխոցածն ալ ոչինչ բան է՝ կ'ըսեն. էհ, ի՞նչ կ'ըլլայ եղեր. կ'օգտէ որ Հագաբարձու աղջական ունի. աղջին տղաքը բան տորվեր են չեն սորվեր, որի՞ն հոգն է: Այո, այդ Հագաբարձութեան մէջ մէկ հատիկ արժանաւոր անգամ մը կայ. տն ալ հրաժարան պիտի տայ. արդէն իր բոլոր ընկերներն ալ գէշ տչքով կը նային իրեն՝ քանի մը պատճառներու համար. տաւջին՝ ըսինք՝ արժանաւոր է, դպրոցէ աղէկ հասկցօղ է. երկրորդ, խաբեր համար բան ընել չուզեր, մարդ խաղըրմիջ ընելու համար աղցը պարապ ժամանակ անցունել տալ չուզեր. երրորդ, ընկերներուն հետ գաղիւնօն երթալ չուզեր, գաղիւնօյին ստակը գիրքի կուտայ. չորրորդ, այս ձմեռ իր թաղօյին տասնամեակը պիտի տօնէ, ինչպէս որ Գուրգէն էֆէնտին իր դպրոցին տասնամեակը տօնեց. — տասնամեակ տօնել, ի՞նչ բաներ ալ կը սորվինք...: Հիմայ հասկցա՞ք, էֆէնտին, Հագաբարձութիւն մը ի՞նչպէս կը կազմուի կոր. հօշ, դուք ինչ աղէկ գիտէք: Գուք շատ բան գիտէք այս դպրոցներուն վրայ. ինծի պիտի սորվեցնէիք թէ դպրոց մը ինչպէս շինուելու է, դպրոցի մը շէնքն ու կահ կարասիքն ի՞նչպէս ըլլալու են:

Խ. — Կեցէ՛ք գիրք մը բանամ ձեզ, ուրկից ես ալ սորված եմ.

Բ. — Գաղղիերէն է ագ. ես ագ լեզուն չեմ հասկնար, ի՞նչ գիրք է:

Խ. — Պիտի թարգմանեմ: Այս գիրքն երեք հատորէ կը բաղկանայ եւ կը սլարուեալէ 1867ին Ֆրանսայի Սօսպօնի Համալսարանին մէջ տեղի ունեցած մանկավարժական բանախօսութիւններն:

Բ. — Ի՞նչեր կ'ըլլան եւրօպայի մէջ. ի՞նչ գիրքեր կան: Հիմայ ինծի համար պիտի յօգնի՞ք, պիտի թարգմանէ՞ք:

Խ. — Մտիկ կ'ընէ՞ք. «Գալլատունն իմացականութեան սրբաւայրն է. ուստի պէտք է որ հեռու գանուի առողջութեան ու բարուց համար վտանգաւոր եղօղ տեղերէ...»

Ը. — Կեցի՛ք. այդ Ղալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանին մէջ, որ այսուհետեւ Հայոց առաջին դպրոցը պիտի ըլլայ՝ Պէրպէրեան վարժարանին տեղ՝ Թէ Աստուած յաջողէ, ապականեալ ող մը կը բանի. դպրոցին շուրջն ալ ամեն մէկ քայլիդ կը հանդըպիս գինով մարդոց եւ ըլտի կանանց: Խ՞նչպէս ըսի՛ք. կ'աղաչեմ, անգամ մ'ալ կարդացէ՛ք:

Խ. — «Դպրատունն իմացականութեան սրբավայրն է. պէտք է հեռու գտնուի առողջութեան ու բարոյականութեան համար վտանգաւոր վայրերէ: Պէտք է որ բաւական մօտ ըլլայ եկեղեցւոյն եւ երիցատան...»

Ը. — Կարծեմ Թէ Կեդրոնական վարժարանէն աւելի եկեղեցւոյն մօտ դպրոց չի կրնար ըլլալ. եկեղեցւոյն մէջ իսկ է: Մեր Թաղին դպրոցն ալ շատ մօտ է եկեղեցւոյն, բայց ինչ ոգուտ որ մեր դպրոցին տղաքը մօտ չեն մեր Հայաստանեայց աննման եկեղեցւոյն. գիտեմ, ասոր ալ պատճառը եկեղեցականք են, որչափ որ աշխարհիս ընթացքն ալ է: Եկեղեցիի մը քարոզիչը, եկեղեցիի մը քահանաները իրենց քաշելու են ժողովուրդը Թէ՛ իրենց վարքով բարքով, Թէ՛ իրենց ուսմունքով. ես կ'ուզեմ որ լատ՝ քարոզէս բան մը սորվիմ, ու քարոզող անձն ալ համոզուած ըլլայ իր ըսածին եւ իրեն ամեն քարոզին նման ըլլան իր գործքերը. այնուհետեւ կ'ուզեմ որ՝ երբ որ քարոզիչ վարդապետը հիւանդ ըլլայ կամ առաքելութեամբ գաւառները երթայ (ասանկ բան եղած չունի ես), քահանաները կարենան անոր տեղը բռնել, երկու խօսք ընել, ժողովուրդը լուսաւորել... Որքան շատախօս եմ, այնպէս չէ՞. միշտ խօսքերնիդ կը կտրեմ: Ներեցէ՛ք. կ'աղաչեմ, շարունակեցէ՛ք:

Խ. — «Պէտք է դպրատունն ըստ կարի դոյզն ինչ բարձր տեղի մը վրայ շինուած ըլլայ...»

Ը. — Կեդրոնական վարժարանէն աւելի ցած տեղի վրայ շինուած վարժարան չի կրնար ըլլալ:

Խ. — «Պէտք է դպրատան շուրջ բաւական բաց ըլլայ...»

Ը. — Կեդրոնական վարժարանին շուրջը բաւական գոց է, բաւականէն աւելի գոց է:

Խ. — «Կեդրոն տեղ ու դիւրամատոյց ըլլայ...»

Ը.— Մեր թաղին վարժարանը կեդրոն տեղ չէ, ոչ ալ դիւրամատոց է... Բայց մեր թաղին օր վարժարանը, ամենն ալ մէկ չեն արժեք. մեր սրտիւնն կը դալչի որ մեր դպրոցները միացնենք, մէկը ուսումնարան ու միւսները նախա-կըրթարան ընենք, որով ստակ կաւելնայ, թէ՛ արդիւնք առաջ կուգայ:

Խ.— «Պէտք է որ դպրոցն ունենայ վրան դոց վայրա-գաւիթ ու պարտէզ...»

Ը.— Քանի՞ դպրատուն կայ այդպէս: Մանաւանդ կեդրոնական վարժարանը: Ա՛հ, պարտէ՛զ, թող ինծի հարցնեն թէ պարտէզը մարդուս ի՞նչ օգուտներ ունի. սրճարան չես երթար, որով ստակ եւ առողջութիւն վրայ չես խտար. սեղանիդ վրայ թարմ կանանչեղէն ու ստուղ կ'ունենաս. ցաւ մը ունիս նէ՛ կը մոռնաս, պատուաստ ընելով, չոր ճիւղերը կտրելով, ցանելով, ջրելով, հնձելով. ոյժ կ'աւնես հողի հետ խաղալով: Ես, ներեցէք, խմբագիր Տէ՛ր, ես շատ լրագիր կարդալու կողմնակից չեմ. այս ինչ թագաւորին ակռան կը ցաւի կոր, այն ինչ թագուհին՝ մինակ կամ թագաժառանգին հետ՝ ստոյտի ելեր է, ասանկ լուրեր կարդալէն ես բան մը չեմ հասկնար. միտքս լեցուելու, սիրտս քաղցրիկ յուզուելու, հոգիս բարձրանալու համար մինակ կը կարդամ. ան ալ քիչ. կ'իջնամ պարտէզ, կ'աշխատիմ, որովհետեւ՝ առաջ ալ ըսի՝ առողջութիւնն է՛ն պիտանի բանն է՝ մարդուս: Հրազդանին դիտէ՞ք որքան հաւնեցայ այն Գատըգիւղի դպրոցին Տնօրէնին դէմ դրածին համար. ի՞նչ աղէկ այն Հրազդանը Անգղիացոց օրինակը մէջ բերեր էր, Անգղիացւոց, որոնք աշխարհքիս ամենէն հարուստ, ամենէն յառաջադէմ, ամենէն մեծ ազգն են, որովհետեւ մոռին հետ ու մոռին չափ մարմինին ալ հոգ կը տանին. բայց Հրազդան ինչո՞ւ այնքան հեռու գացեր է. ահա Խապուիւղի Արծրունի Տէր Գէորգ քահանայն. քահանաներուն մէջէն ամեն աւելի բան գիտցօյն է, ամենէն ալ ծերն է. ինչպէ՞ս եղած է սոս. է՛հ, որովհետեւ ամեն օր ժամերով ժիւնասիկ կ'ընէ...

Խ.— Ես բան մ'ըսեմ ձեզ. դուք Ս'անկալարժուութիւն անշուշտ ուսած չէք, սակայն ձեր խօսքերն համաձայն են կա-

տարեւապէս Մանկավարժութեան, կատարեւապէս համաձայն են դարուս ոգւոյն: Ձեզ թարգմանած հատուածիս պարունակութիւնն ինձ պիտ' ըսէիք, եթէ ես գայի ձեզ հարցնել թէ դարոյ մը ինչպէս պարտի կառուցուած ըլլալ, թէ աղայք ինչպէս պարտին կրթութիւն, թէ դաստոռք ինչ հանգամանքներ պարտին ունենալ, թէ Հոգարարձութիւնք եւ կրթական խորհուրդն ինչպիսի անձերէ պարտին բաղկացած ըլլալ, թէ մեր թաղային վարժարանք է՞ր գոհացուցիչ արդիւնք չեն տար եւ ինչպէս պիտի կրնային տալ...:

Ը.— Ո՛հ, ոչ. ես տգէտ մարդուն մէկն եմ. խելքիս մօտ եկած բանը աղէկ մը կը կարգամ կամ մտիկ կ'ընեմ, ու անոր վրայ շատ անգամ կը մոմստամ: Իմինս աս է: Դուք շարունակեցէք ձեր թարգմանութիւնը, պատուական Տէ՛ր:

Խ.— «Դպրատունն այնպէ՛ս պէտք է շնուի, որ երեք կողմանէ ըյս ընդունի. պատուհաններուն պէտք է փեղկեր դուռին, որպէսզի աշակերտք ըստ կամս պատասպարուին արեգական տապէն ու չափազանց լոյսէն:»

Ը.— Հապա՞. ընտոր որ արեգական լուսոյն չստը կը վընասէ, անանկ ալ գիտութեան լուսոյն շատը գէն է: Հարկաւ ըսել չեմ ուզեր որ մարդս շատ բան գիտնալու չէ. որչափ կրնայ՝ գիտնալու է. բայց քիչ քիչ սորվելու է. ուսմունքն ալ ուսելիքին պէս է. չափով առնելու է որ մարտէ մարդ: Մէկ միտքդ նայիս նէ, մէկ մալ մարմինդ նայելու ես: Այնուհետեւ, գիրքով սորված բանը՝ մարդս աղէկ չըմբռներ կոր. պէտք է որ լսէ, պէտք է որ տեսնայ...:

Խ.— Դուք իրօք մանկավարժ էք. անուանի Բէսպալօձձին ալ կը քարոզէր ինչ որ տեսողական (intuitif) կրթութիւն կը կոչուի:

Ը.— Ի՛նչ կ'ըսէք...: Ես Մանկավարժութիւն չը գիտեմ. փորձով սորվածս գիտեմ: Օր մը՝ աղայութեանս ժամանակ՝ նաւակին մէջ հօրս բարեկամ պարտիզպան մը պատուաստ սորվեցուց ինձի. խնդայի. տուն գացի, ըրի. չի բռնեց. ուրիշ անգամ ըրի, նորէն չի բռնեց. մինչեւ որ պարտիզպան մը ծառին վրայ չը սորվեցուց, չը կրցայ ծառ պատուաստել: Ասանկ, Դատըգիւղի վարժարանին Տնօրէնն ալ գիրքի վրայ

մարդակազմութիւն կը սորվեցնէ եղեր, եւ այնքան մանրամասնութեամբ որքան կ'ուսանին Բժշկական վարժարանի ուսանողք (Արամեան վարժարանի քննութեան ներկայ դասնուող երկու գիտուն բժիշկք՝ Վսեմաշուք Ստեփան վաշա Ասլանեան եւ Մեծապատիւ Տօքթօր Ստեփան Յակոբեան ըսած են զայս)։ Յիշեալ տնօրէնը՝ տեսնելով որ տղայք քննութեան անպատրաստ պիտի գտնուին սովորական աշխատութեամբ՝ տղայոց պատուիրեր է — Առողջտպահութեան դասէն յետոյ — որ գիշերներն երեք ժամ միայն քնանան, եւ՝ մնացած ժամերուն՝ ճրագին լուսով պատրաստուին մասնաւորապէս իւր աւանդած դասերուն քննութեան։ Եւ այս՝ Յուլիա ամուսնու մէջ։ Է՛յ, հիմայ իրիմեան Հայրիկ լինչպէս համբերէ։ Ելեր՝ Արամեան վարժարանի պարգեւաբաշխութեան օրը քննադատեր է անփորձ եւ անխոհեմ Տնօրէնին այս ընթացքը։ Ուրիշ հանգիսի մէջ ալ ուրիշ բան քննադատեր է։

Խ. — Ես կը հիանամ Սրբազան Հայրիկին համարձակախօսութեան վրայ։ Ուրիշ եկեղեցականք կը գովէին։ Հայրիկ կը քննադատէ. եւ իրաւամբ, որովհետեւ այս ընթացքն արդարեւ հակառակ է մանկավարժութեան, հակառակ է բանավարժութեան, հակառակ է Հայութեան։ Եւ ժամանակն հասած է դարման տանել այս չարեաց, որ մեծագոյնն է։ Արդիւնաշատ խմբագրի մ' Ստենագրատութեամբ արդի կրթական իրողութիւնն նախագործական ոգի կը յայտնէ. պիտ'երգուընցընեմ զայն հրապարակաւ, որպէս զի ընդ փոյթ ձեռնարկէ կրթական վերանորոգման։ Պարտինք՝ ամեն բանէ յառաջ՝ Հայ մանկտւոյն ազգային դաստիարակութիւն տալ միօրինակ յայտադրի մը համեմատ. պարտինք համեմատութիւն պահել աւանդեալ ուսմանց մէջ. պարտինք դրական գիտութեանց տալ իրենց արժանավայել տեղն, եւ զայնս ըստ կարի իրենց գործածութեամբք ուսուցանել. պարտինք խստիւ ընտրել տնօրէններն ու դասատուներն, որովհետեւ դպրոցի մը հոգին է Տնօրէնն եւ որովհետեւ լաւագոյն դասադիրքերն են դասատուներն. Հոսկի ուրեմն, Ազգային վարչութիւնն եւ ժողովուրդն ոյժ տալ պարտին կրթական իրողութեան, որ՝ ժողովրդեան ու վարչութեան օժանդակութեամբ՝ կրնայ կերտա-

րանախոխեւ ազգային կրթութիւնն, հետեւաբար եւ ամբողջ
Հայութիւնն :

Ը. — Ես դեռ չառ բաներ պիտի հարցունէի ձեզ, Տէր խում-
բագիր, կրթութեան վերաբերեալ: Զաւակ ունիմ, գիտէք.
ուստի չա՛հ ունիմ որ կրթութիւնն յառաջանայ. չա՛հ ունիմ որ
ես ալ ձեզի չափ տեղեակ ըլլամ կրթութեան վերաբերեալ
բաներուն. մեծ ալ սէր ունիմ Մանկավարժութեան: Գուցէ
զարմանաք ըսելիքիս. թէ որ հարուստ մէկն ըլլայի, շատ հա-
րուստ ալ չէ, Յակոբեաներու, Էսայեաններու, Կիւլաֆէնկ-
եաններու չափ ալ չէ. թէ որ քջիկ մը հարստութիւն ունե-
նայի, երկու բան կ'ընէի. պարտէզ մը ու մակապարտէզ մը
կը բանայի. պարտէզ մը բաւական ընդարձակ, ուրտեզ
եւ աշխատէի իրիկունները, ուր կ'երակի օրերն ալ իմ թաղիս
վարժարանին տղաքը կանչէի որ աշխատէին, հողի հետ խա-
ղային եւ ոյժ առնէին. բուսարտնութիւն ուսանէին, բնու-
թիւնը մօտէն ճանչնային ու բոյսերուն օգտակարութիւնն ու
հիւանդութեանց մէջ գործածութիւնը սորվելով: Աստուծոյ
դօրութեան ու բարութեան աղէկ մը վերահասու ըլլային. եւ
ճաշակին կրթութիւնը փափկանար. եւ գինեւան ու գաղինոյի
չի վարժուէին. անմեղ եւ օգտակար զբօսանքներ իրենց տղա-
յութենէն սիրել սորվէին. իրենց պարտէզին, իրենց տան, իրենց
ընտանիքին կապուէին, աշուրնին դուրսը չըլլար: Իսկ Ման-
կապարտէզը, ա՛հ, անոր բոլոր օգուտները ո՞վ կրնայ հաշուել.
աչքով սորվիլ, ծաղիկներու վրայ, թիթեռնիկներու ու թըռ-
չուններու մէջտեղ ուսանիլ մայրենի լեզուն, ազգային դիւ-
ցազանց ու բազմերախտ հայրապետաց անուններն, հաշիւ,
ընական օրինաց տակաւ ծանօթութիւն. այնուհետեւ եղ-
րայրութիւն, փափկութիւն, աշխուժութիւն: Ես վստահ եմ
որ Մանկապարտէզի մը մէջ, տղան՝ առանց դասագիրքի՝
կրնայ շատ աւելի բան սորվիլ հիմնապէս քան այս օրուան
մեր ուսումնարանաց մէջ ուր դասատուներ ու դասագրքեր
իրարու կը յաջորդեն, եւ որոնցմէ տղան պէտաւոր դուրս
կ'ենէ, շատ անգամ բռուեր ու բռուեր միայն գիտնալով:

Խ. — Գիտէ՞ք որ զիս կը յուզէ ձեր խօսակցութիւնն:
Ողջամիտ ու բարի ու փափուկ անձ մ'էք դուք: Երջանիկ
պիտ' ըլլայի յաճախ ըզձեզ տեսնելով եւ ձեզ հետ խօսակ-
ցելով մանկավարժական եւ ազգային նիւթոց վրայ:

ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹՒՆՔ (1)

Աւրթ չունեցանք սոյն յօդուածոյս մէջ ընդարձակօրէն խօսիլ յայտագրաց խնդրոյն վրայ, թէեւ զայդ խօստացած էինք Մեծ. Տօքթօռ Ռօպէնսօնի յօդուածոյն տակ ծանօթութեան մը մէջ: Կը յուսանք յօդուածոյս Բ. մասին մէջ առիթ գտնել մանրամասնօրէն ճառելու սոյն նիւթին վրայ: Սա միայն կ'ըսենք առ այժմ՝ մասնաւորապէս Կեդրոնական վարժարանի յայտագրին վրայ խօսելով՝ թէ զարմանօք տեսանք Առողջաբանութեան նման նախնական եւ էական ուսում մը առաջին չրջանին վերջին (երրորդ) տարւոյն մէջ դրուած. միւս կողմանէ տեղեկանալով թէ՝ վաճառականական ասպարէզին սահմանեալ եւ Բ. չրջանին դասուց հետեւելու ժամանակ չունեցող պատանեկաց համար մասնաւորապէս Ա. Շրջանին Ա. տարիէն սկսեալ մինչեւ վերջին տարին պիտ' աւանդուի վաճառականութիւնը, ոչ նուազ զարմանօք համակուեցանք տեսնելով թէ՝ Բաղախական Տնտեսութիւնն կամ պարզապէս Տնտեսագիտութիւնն Բ. Շրջանին վերապահուած է, իբր թէ բնաւ աւելնալով չունենար վաճառականութեան հետ. այժմ է գլխաւ թէ սոյն ուսումն եւրոպիոյ նախակրթարանաց մէջ մուտ գտած է Իրաւագիտութեան հետ: — Զերմապէս կ'ուրախակցինք Կեդրոնական վարժարանի Պատուարժան Խնամակալութեան, որ քննութեանց համար Յունիս ամիսն է ուսման. Թեքիսպիլի Զոանսեզի Յուլիս 22 թուոյն մէջ Պ. Գօլանի կը գրէ. «Կրթութեան բարձրագոյն խորհուրդն հասկընալ պարտի՝ թէ մեծ անգթութիւն է այն երկար ու հեղձուցիչ Յուլիս ամսուն մէջ տղայոց կատարել տալ սովորականէն կրկնապատիկ ծանր աշխատութիւններ:» Մօտ կ'երեւի ժամանակն, ուր Հայոց Կրթական խորհուրդն ալ պիտի սկսի ազդեցութիւն ունենալ վարժարանաց վրայ. ուստի այժմէն կը հրաւիրենք իւր ունն այս կարեւոր կէտին վրայ, պաղատելով միանգամայն որ Առողջաբանական ծանօթութիւնը՝ որ-

(1) Զը յօդնցնելու համար բնօրինակ մատուցողն, առանձին հասցումի մը մէջ ամփոփեցինք ծանօթութիւններն՝ էջերուն տակ զայնս դնելու տեղ:

պէս եղած է Կեդրոնական վարժարանին մէջ՝ բարձրագոյն դասուց չը վերապահուէին ազգային վարժարանաց մէջ, ուր ընդհանրապէս գոյութիւն իսկ չունին այսօր:— Քանի որ Կրթական խորհրդոյն վրայ կը խօսիմ, առանց ժխտելու արդի Կրթական խորհրդոյն անդամոց ոմանց արժանաւորութիւնն, յիշել պարտիմ թէ՛ նախորդ Ուսումնական խորհուրդն ամենալաւ կազմութիւն մ'ունէր. եւ թերեւս իր շնորհիւ ուսմանց կանոնաւոր յայտագիր մ'արդէն սկսած էր այսօր ազգային վարժարանաց մէջ ի գործ դրուիլ, եւ թերեւս տարի մը յառաջ իւր շնորհիւ բացուած էր Կեդրոնական վարժարանն, եթէ «Համալսարանականներէ բաղկացեալ ուսումնական խորհուրդ մը» կազմելու երազն եւ այլ քանի մը տարօրինակ նկատմունք արգիլած չըլլային վարչութիւնն՝ նորէն ի պաշտօն հրաւիրել նախորդ Ուսումնական խորհուրդն:— Յօգուածոյս մէջ քննադատած եմ Կեդրոնական վարժարանի տեղւոյն ու շէնքին անյարմարութիւնն. արդարեւ տեղ եւ շէնք յոյժ անյարմար են՝ մանաւանդ տիպար հանդիսանալիք վարժարանի մը համար. սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ յոյժ ալ դժուար էր լուծել Կեդրոնական վարժարանի համար այդ տեղւոյ ու շէնքի խնդիրն: Ապաքէն կը դիւրանար գործն, եթէ Սանատարեան կամ Սպարթաքեան մը դանուէր ի Պօլիս:— Ուրիշ ծանօթութիւն մը. երբ Երկրագունձի ներկայ թիւն հրատարակուի, թերեւս աւարտած չըլլան դեռ պարգեւաբաշխութեանց հանդէսք. ուստի վարժարանաց տեսուչներուն եւ ուսուցիչներուն անգամ մ'ալ կը կրկնեմ թէ զգուշանան տղաքն իրար գերազանցելու գրգռելէ: Ատի ճշմարիտ դաստիարակութեան դէմ է. տղայք պէտք է ուսանին՝ ուսման օգտակարութեան համար եւ ոչ իրարմէ «վեր ըլլալու համար», որպէս կ'ըսէ յօգուածոյս Ընթերցողն: Հանուի Մառիօն Ֆռանսացի խմատասէր հեղինակն՝ ուրիշ հաստատածներ աստանօր կը թարգմանենք մերթ՝ Կրթութեան համազգային հանդիպին մէջ խօսիլ կը դատապարտէ դպրոցականաց անխորհրդաբար աղքատած այս միջման եռանդն, որ դպրոցէն դուրս ալ այնքան աղխաբեր կ'ըլլայ, եւ որ, այո՛, ուղիղ դաստիարակութեան սկզբանց դէմ է:— Վերջին ծանօթութիւն մը. Գննա-

գատեցի Գատըքէօյի Արամեան վարժարանի Տնօրէնն, եւ իրաւամբ անշուշտ. այլ ո՛րքան պիտի դրուատէի Պ. Տաղաւարեանն, եթէ չափազանցութեան չը տանէր իւր Գիտասիրութիւնն: Արդարեւ մեծ գովեստից արժան են այն Հոգաւարձուք, այն Տնօրէնք, որք դարուս ոգւոյն համեմատ, որք՝ ըստ պահանջման Դրական իմաստասիրութեան՝ նախադասութիւն կու տան դրական գիտութեանց, գաղափարին կամ գիտութեան կը ստորադասեն ձեւն կամ գրագիտութիւնն: Ժամանակակից իմաստասէր մը՝ Պ. Ալֆռէտ Գոլլէ՝ Մանկավարժական հանդէսին մէջ հրատարակուած սքանչելի ճառիմը մէջ կ'ըսէ. «Պէտք է գիտնաք թէ գիտական օրէնք մը կը վարէ պետութեանց սահմանադրութիւնն իսկ»: Գիտական օրէնքներ ամեն բան, այո՛, կը վարեն. եւ այդ օրէնքներն՝ եթէ ոչ վարժարանաց մէջ՝ հտպա ո՛ւր պիտ' ուսանէր մարդ: Միայն թէ, Յուլիս ամսուան մէջ եթէ տղայք զայնս ուսանէին օրն իննեւտասն ժամ աշխատելով՝ որպէս կը պատուիրէ Պ. Տաղաւարեան, տղայք՝ որպէս գիտողութիւն ըրած է վսեմաշուք Ստեփան փաշա Ասլանեան՝ պիտի հիւանդանային, — մինչ կատարեալ դատարարակութիւն մը պիտի պատրաստէր հոգւով, մտքով ու մարմնով քաջաւորղ քաղաքացիներ:

Ե.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

2.

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՎԱՐԴԻ ԵՒ ՊԼՊՈՒԼԻ

Լսեց Վարդն զպսգաւն Պրպոյին եւ դարձոյց առ լապսասխանին

1. Վարդըն պատասխանի նորա թղթին տայ,
Ասաց «Բաղում ծաղկունք առաքեմ առ նայ,
Ծածկեն զլերինքդ ու զդաշտ ու դամեն սահրայ
Ի հօն ուրախութեամբ Պըլուլն կենայ:
2. Ինձ դնալու ատեն այժմ անպատեհ է:»

Պլպուլն սակաւիկ մի թող համբերէ .
Թէ կատարեալ իւր սէրն ի հետ վարդին է ,
Ասացէք ի դրախտն զնա որոնէ :»

Գնացին եւ տարան զրոպ առ Պրպուլն , եւ նա բացեալ
գրեւորն ուրախութեամբ .

1. Ուրախացաւ Պլպուլն ընդ առել րանին ,
Ասաց . թէ աւեաիք ինձ այսօր բերին ,
Զի վարդն վայելու՜ճ գայ , այլ վի յայգին ,
Զէ արարածս ամէն կարմիր վարդին գին :
2. Երբոր արեւ ի սոյն եկեալ ժամանեաց
Ամպ ի վերուստ ցօղով յանկարծ որոտաց ,
Բուռն ծաղկունք յերկրի հազարք հազարաց ,
Վարդն չէր ի միջին Պլպուլն որոնեաց :
3. Յետոյ տեսաւ կանաչ զտերեւն վարդին ,
Այլ պատուական պայծառ որպէս զառաջին .
Վարդն էր վարագուրով ի մէջ գահոյին ,
Ծաղկունքն հաւասար երկրրապագէին :
4. Պլպուլն զայն տեսաւ ասաց գոհութիւն ,
Յամէն բերանոյ օրհընարանութիւն ,
Տեսայ ըզվարդն աչօքս ի մէջ թփերուն .
..... (տող մի պակասի) :
5. Յիմար Աղթամարցի ⁽¹⁾ զխելքդ ժողովէ
Զի սէր այս աշխարհիս հաւասար փուչ է ,
Փառք եւ ուրախութիւնս այս անցաւոր է ,
Կենացս կայ վըճար , քանզի երանչ է :

(1) Աղթամարցիս այս թուի լինել Գրիգոր Կաթողիկոսն Աղթամարայ՝
ի սկիզբն ժԶ. դարուն , որ ունի զանազան երգեր վառվռուն :

Հաւաքեց

ՅՈՎԼ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԻՈՅ

Հոգի. — Ապացոյցք անմահութեան հոգւոյ

Հոգի. — Մարդկային հոգին է էութիւն ոգեւոր եւ սլարզ, որ մարմնոյ հետ միացեալ կը գործէ, բայց իւր գոյացութեամբ եւ երեւոյթներով էապէս տարբեր է մարմինէն: Ներքին զգայութիւնն, կամ որ նոյն է, գիտակցութիւնն, ծանօթութիւն կու տայ մեզ մեր հոգւոյն էութեան, ոյր գլխաւոր երեւոյթներն են զգայնութիւն, իմացականութիւն, կամեցողութիւն:

Զգայնութեան կը վերաբերին մեր բոլոր զգացողութիւնք եւ զգացմունք: Զգացողութիւնք գործարաններէ կախումն ունին եւ մարմնոյն վրայ ներգործող տալանորութեանց արդիւնք են. իսկ զգացմունք հոգւոյ զանազան վիճակներ են, եւ կարեն բնաւ յարաբերութիւն չունենալ զգացողութեան հետ, վասն զի ոչ միայն բնական առարկայներէ կը ծագին զգացմունք, այլ նաեւ իմացական եւ բարոյական առարկայներէ: մարմնասիրական զգացումներէ վեր, ունիմք բանասիրական գեղեցկութեանց զգացում. ճամարտութեան մի գիւտն ուրախութիւն կը պատճառէ մեզ, եւ անտոութիւն ու մոլորութիւն ցաւ կ'ազդէ. կը սիրեմք մեր նմաններն, կը սիրեմք բարին, գեղեցիկն, արդարն, եւ ընտանեկան ու ընկերական անշահախնդիր զգացումներ ունիմք մեր հոգւոյն խորն:

Իմացականութիւնն ունի զանազան կարողութիւններ, որոց կը պարտիմք մեր բոլոր գաղափարներն ու ծանօթիւններ, սոյն իմացական կարողութիւնք են արտաքին ըմբռնումն որով ծանօթութիւն կ'ստանամք նիւթական աշխարհի վերայ ի ձեռն մարմնոյ զգայարանաց. գիտակցութիւն կամ ներքին ըմբռնումն, որ կը ծանօթացունէ մեզ մեր հոգւոյ գոյութիւնն, եւ սոյն գոյութեան վիճակներն ու գործողութիւններ. բան, որ մեզ կ'ուսուցանէ յաւիտեական ճամարտութիւններն ու առաջին սկզբունքներ, եւ ի ձեռն խղճի պարտուց կանոնն կ'աւանդէ մեզ. յիշողութիւն, որ մեր արդէն ստացած գաղափարներն ու զգացումներն կը պահէ, եւ ի ձեռն երեւակայութեան զայնս կ'արտայայտէ նոր բաղադրութեամբ:

խելամտութիւն, որով ապագայն կը մականերեմք ներկայն եւ անցեալն դիտելով, եւ մասնաւոր երեւոյթներէ ընդհանուր սկզբունքն կամ օրէնքն կը հետեւցունեմք: Սոյն իմացական կարողութեանց կը պատկանին նաեւ վերացումն, հանրացումն, դատումն եւ արամախոհութիւն:

Հոգին ոչ միայն զգայուն եւ իմացական է, այլ նաեւ գործօն, եւ իւր գործօնէութիւն կ'արտաբայլի սչ միայն մտածման մէջ, այլ նոյնպէս մեր գործարանաց եւ զգայմանց վերայ իւր ի գործ դրած իշխանութեան մէջ. սոյն գործունէութիւնն կը կոչուի կամեցողութիւն, որ մեծապէս կը տարբերի բնագիւտէ. կոյր գօրութիւն մի է բնագիւտին, կը գործէ յանգէտս հոգւոյն, եւ անծանօթ է իւր դիտեալ նպատակին եւ իւր ի կիր արկեալ միջոցներուն, մինչ կամեցողութիւնն նոյն իսկ հոգւոյ անձնաւորութիւնն է. կամենալ է ոչ միայն դիտակցութիւն ունենալ մեր որոշմանց եւ գործողութեանց, այլ նաեւ կատարեալ ստուգութեամբ ճանաչել, թէ մեք եմք նոցա հեղինակն, եւ թէ կարէինք մի տարբեր որոշում առնել: Կամեցողութիւնն նոյն է ազատութեան հետ, եւ ազատութիւնն է որով տէր կը լինիմք մեր գործոց, մեր հաճոյից համեմատ կը գործածեմք մեր մտքին կարողութիւններն ու մարմնոյն ոյժերն, եւ կ'ուղղեմք դէպ ի այս կամ այն նշապատակ, նոյն իսկ մեր բնութեան ամենազօրաւոր բնագիւմանց հակառակ, եւ այսպէս ազատութեամբ կ'ստանամք արժանիք կամ ապարժանիք:

Ամեն պատճառ իւր արդիւնքներով կը բացատրուի, եւ հոգւոյ սոյն երեւոյթներն, որք գլխովին կը զանազանին մարմնոյ երեւոյթներէն, նոյն իսկ ապացոյցն են հոգւոյ գոյութեան:

Ապացոյցք անմահութեան հոգւոյ. — Մարդ աշխարհի համար միայն ծնած չէ. բարձր կոչում մի ունի, որ է կատարելութիւնն, եւ կը կրէ մի ազնիւ հոգի որ միայն կարէ ժամանել կատարելութեան: Կը սիրէ, կը խորհի, կը բարձրանայ իմացականութեամբ, կը նշմարէ մի անբաւ տեսլական եւ առայն կը ձգտի բուռն տենչանօք. այլ կեանքն կարի սուղ է, մահն կը հասնի ընդ հուպ, կը յափշտակէ մարմնոյն լոյսն ու

ջերմութիւն, եւ հիւլէներու կոյտն կ'երթայ խառնուիլ մայր բնութեան ծոցին մէջ:

Բայց հոգին, որ, բարձր կարողութիւններով օժտեալ, կոչումն ունէր կատարելութեան, ի՞նչ պիտի լինի իւր էութիւն, երբ մարմնոյ կեանքն սպառի. պիտի կորնչի՞ ոչնչութեան մէջ, դեռ իւր վախճանին չ'հասած, եւ կործանեալ բանտին որմոց տակ պիտի թաղուի՞ նաեւ հէգ բանտարկեալն:

Այսպիսի ենթադրութիւն մի բացարձակապէս հակառակ է արարչութեան օրինաց. եթէ ոչնչութիւն լինէր էութեան վերջին եզրն, ի՞նչ հարկ էր յայնժամ կատարելութեան գաղափարականն դնել մեր հոգւոյն խորն, ընդէ՞ր ստեղծել զմարդկութիւն եւ թողուլ զայն անկատար, առանց հետեւութեան. առ ի՞նչ օգուտ միտքն բարձրացունել ի գննութիւն անսահմանին, եթէ հուսկ ուրեմն պիտի գահավիժի դէպ ի անյատակ անդունդ: Ամեն արարած իւր վախճանին կը դիմէ առանց գիտելոյ. մարդն միայն կատարեալ զիտակցութիւն ունենալով իւր վախճանին, արարածոց գերագոյնն պիտի լինէր նաեւ արարածոց թշուառագոյնն եթէ հոգւոյ կեանքն ներկայ կենաց մէջ միայն ամիտիուէր:

Աստուծոյ արարածոց մէջ անկարելի է այսպիսի այլանդակ հակասութիւն, եւ մարդկային կենաց բացարձակ ոչընթիւնն այժմ գրեթէ չունի լուրջ հետեւողներ: Հոգւոյ անմահութեան վարդապետութիւնն, թէ՛ կրօնի եւ թէ՛ փիլիսոփայութեան համար, մին է ապացուցեալ ճշմարտութիւններէն, եւ սոյն ապացոյցներու գլխաւորք են Անկիւթաւորութիւն հոգւոյ. բնածին բաղձանք անմահութեան. աշխարհի բարոյական հասոցմանց անբաւականութիւնն:

(Շարունակելի)

ԵՂԻՇԷ Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

նական դպրոցին համար պատրաստուած չաթիքն, — յորոց չանթօղն աւելի մնասուեցաւ քան չանթեալն :

Հոս մտադիր չենք երկարօրէն խօսելու Պ. Նուպարեանի տետրակին վրայ, զորմէ մեր գրածներն ընթեռնէ լաւագոյն է որ տետրակն իսկ կարգացուի : Շատ սխալներ ցոյց տալու երեւոյթ մ'ունի մեծարգոյ հեղինակն . այլ քիչ գտած է ճշմարիտ սխալներ, թէեւ բաւական են դոքա՝ Պ. Բիւզանդացւոյն անսխալութեան համբաւոյն հաստոյր, անդարմանելի հարուած մը տալու : Անտարակոյս ըսել չենք ուզեր թէ մարդ՝ Նորայեան քառասունի սխալներն ընթեռնէ յետոյ՝ պիտի նկատէ Պ. Նորայրն իրեւ տգէտ կրկին լեզուաց, եւ պիտի նկատէ իւր բառագիրքն իրեւ անարժէք աշխատութիւն . երբեք : Միայն թէ պիտի վաւիագի որ չը յամենայ Նուպարեան քառարանին հրատարակութիւնն . այնուհետեւ պիտի վաւիագի որ Մխիթարեանք, եթէ ճշմարիտ գրագէտներ են՝ որպէս կը յաւակնին ըլլալ, ծանօթանան, հետեւին Վանքէն դուրս տեղի ունեցած գրական շարժման, մանաւանդ զի՝ եթէ բաց առնունք Ալիշանն՝ այսօր Վանքէն դուրս տեղի կ'ունենայ գրական շարժումն : Եւ այս ծանօթութիւնն իրենց յոյժ չահաւետ պիտի ըլլայ : Բան մը յիշելով ստորագծեցի «յոյժ» բառն . — Երբ մօրաքեռորդիներս Ներսէս եւ (հանդուցեալ) Արամ Ներսէսեան Մխիթարեանց վարժարանին մէջ կը դաստիարակուէին ի Գատրքէօյ, ցաւօք կը տեսնէի թէ իրենց խօսակցութեանց մէջ խորին արհամարհանք մը կը յայտնէին առհասարակ այն գրագիտաց նկատմամբ՝ որք Վանքին կամ Վանքապատկան վարժարանաց մէջ ուսում առած չէին . Խրիմեան, Օտեան, Ռսկանեան, Միսաքեան, Իւթիւճեան, Սըվաճեան, Ռուսինեան, Չիլինկիրեան, Սէտէֆճեան, Նալբանդեան, Պատկանեանք, (1) եւ այլք ոչինչ էին յաջս նոցա : Իրենց դաստիարակաց մէջէն ամենէն աւելի յարեալ էին Հայր Յարութիւն Թէրզօնցին, որ իրենց հետ տուն կուգար եւ որ իրենց հետ

(1) Դիսօդոթեան արժան է թէ 2. Թերզօնց նոյն արհամարհանքն ունէր Պէշիկթաշլեանի եւ Մամուրեանի նկատմամբ, որք թէեւ Մուրասեան վարժարանի մէջ ուսում առած էին, այլ լուսաւորչականաց հետ կը գործէին եւ աշխարհիկ գրականութեան կը ծառայէին :

մէկ պարբերութենէն ծնաւ... Տրովադայի նոր պատերազմն:

Այն ժամանակ՝ կար Մաւիս օրաթերթն, որ եթէ թերութենէ՝ զերծ չէր, ունէր սակայն այնքան առաւելութիւններ ալ որք Արեւելի հրատարակումէն յետոյ մանաւանդ աւելի գնահատուեցան: Այդ առաւելութեանց մին այն էր թէ՝ այսպիսի պայքարներու մէջ Մաւիսի Տնօրէն-Խմբագրապետն երկու կողման առջեւ ալ հաւասարապէս կը բանար իւր օրագրին էջերն: Այդ բառարանի պայքարն հոն տեղի ունեցաւ, Կարապետ Իւթիւճեանի դասական թերթին մէջ: Եւ երկու բան յայտնուեցաւ այս առթիւ. Նախ այն թէ, Պ. Նորայր Բիւզանդացի՝ լեզուի, բառագրքի, եւն, պայքարներ վարելու համար ոչ նիւթական ոչ բարոյական կարօղութիւն ունէր. աւելի պարզ խօսելով՝ նախկին վանական այն գերահռչակ բառագիրն ոչ լեզուաբանական հմտութիւն ունէր բաւական եւ ոչ բաւական պաղարիւնութիւն. Եւ ասլա այն թէ՝ Նորայրեան բառարանին նկատմամբ յայտնուած ընդհանուր համակրանաց հակառակ՝ ֆռանսերէնէ յաշխարհար հայերէն բառագրքի մը հրատարակութեան փախազօղք չատ, յոյժ չատ եւ եղեր ազգին մէջ: Ահա այս կրկնակ պատճառօք կրնանք ըսել՝ մանաւանդ Նորայրեան թատարանին սր-խաղներն ընթեռնել յետոյ, թէ սոյն յիշատակելի պայքարին մէջ Պ. Մեսրոպ Նուպարեան տարաւ յաղթանակն, Զմիւռնիս տարաւ յաղթանակն: Այո՛, կը շեշտեմ այդ Զմիւռնիս բառն, որովհետեւ Պ. Նորայր Բիւզանդացին եւ բոլոր Վանքն իրեն հետ չէին հանդուրժեր որ այն երկու մեծարդիւն գրիչք անբաժանելիք՝ Մամուրեան եւ Զիլինկիրեան՝ ախոյեան հանդիսանային ազգին մէջ բանասիրական գիտութեան եւ աշխարհարար լեզուի: Սոյն Զմիւռնիոյ բանակն (երկու զօրավարներն եւեթ յիշեցնեք) տկարանալու տեղ ստուարացաւ ու զօրացաւ գամ քան ըզգամ, ի հեճուկս վանականաց եւ յետադիմականաց. գիտուն եւ իմաստասէրն Տօքթօր Կոստանդեան երեւան եկաւ. ասլա Դրական իմաստասիրութեան յարեալ երիտասարդ վաճառական մը՝ Պ. Գրիգոր Մսերեան. հուսկ ուրեմն Պ. Մեսրոպ Նուպարեան, որ՝ իւր բառարանին Յայտարարութեամբ՝ իւր գլխուն վրայ հրաւիրեց բոլոր Զմիւռ-

«ՆՈՐԱՅՐԵԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԻ ՍԽԱԼՆԵՐԸ»

ԳՐԵՑ ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Դեռ չը կայ Մեսրոպ Նուպարեան, բայց եթէ Մեսկօրայի մէկ նշանաւոր յօդուածին մէջ՝ չը կայ դեռ ոչ Լուսինեան ոչ Նուպարեան բառարանի հրատարակութեան յայտարարութիւն. դեռ չը կայ բառարանի պայքար։ Մեր ձեռքն ունինք էմինեան բառարանն. եւ կը զգանք մեծ ֆուսնահայ բառարագորքի մը պէտքն, ուր գտնուին ֆուսնսերէն լեզուին բոլոր բառերն, նոցա բոլոր առումներն, եւ նոյն լեզուին յատուկ ասացուածներն։ Եւ ահա կը սկսի հրատարակուիլ Նորայր Բիւզանդացոյ Բառագիրքի ի Գաղղիերէն լեզուէ ի հայերէն, որ պատրաստուած է չորեքաստան ամսոյ մէջ։ Յանկացեալ գործն այդ է. — Ո՛չ, անտարակոյս. այլ գտնուած բառագրոց վրայ սոյն գործին ձոխութիւնն այնքան մեծ է, մինչ զի ցընծութեան աղաղակ մ'է կը լսուի, եւ բոլոր Հայ մասիոյն մէջ նոր բառագիրին՝ Նորայր Բիւզանդացոյն՝ աստուածացումն կը կատարուի, մինչդեռ հէգ հեղինակն, իբրեւ յետինն ի մահկանացուաց, բառից — թո՛ղ ըլլայ փառաց — ծանր ու ծանրաստղտուկ պայուսակն ի ձեռին Բերայի Բարմադ-Գաբուէն մինչեւ Գում-Գափու հետի կ'երթեւեկէ գրեթէ հանապազօր։ Աւելորդ է ըսել, այդ աստուածացման պահուն — ում չարժանացան բուն հեղինակներ, մատենագիրներ — Նորայրեան բառագիրքն անթերի կը նկատուէր, քանզի Բիւզանդացին՝ Հռոմայ քահանայապետին նման՝ անսխալի համբաւ մը յաջողած էր շինել իրեն համար։ Դիտողութիւն մը միայն կ'ընէին, ոմանք ցած ձայնով, այլք բարձրաձայն. այն թէ սոյն բառարանն օգտակար եւս պիտ' ըլլար, եթէ աշխարհաբար ըլլար։ Եթէ լաւ կը յիշեմ, այդ դիտողութիւնն Զմիւռնայէն առաջին անգամ յայտնուեցաւ։ Եւ Նորայրի բառարանին հրատարակութիւնն աւարտելու մօտ էր, երբ Մեսրոպ Նուպարեան Զմիւռնայէն յղեց իւր ֆուսնսերէնէ յաշխարհիկ հայերէն բառարանին Յայտարարութիւնն, ոյր

Եւրոպա գնաց։ Շօշափեցի Հ. Թէրզօնցի կարծիքն եւ բազում քաղաքավարական պատիպատ բանից մէջէն իմացայ թէ՛ ապագայ բառագիրն ոչինչ կարդացած էր եւ ոչինչ տրամադիր էր կարդալ աշխարհիկ գրականութեան արտադրութիւններէն։ Մօրաքեռորդիներէս ստուգեցի թէ նոյն տրամադրութիւններն ունէին իրենց բոլոր ուսուցիչք, — որք ատելութեամբ կը վառէին տղայոց սրտերն՝ աշխարհիկ գրականութեան եւ աշխարհիկ գրագիրաց դէմ։ Աշխարհաբարեան ուսուցիչներ՝ ալ կան, որք գրաբարին համար կ'ընեն նոյն բանն։ Երկու կարգի ուսուցիչք ալ դատապարտելի են. մանաւանդ առաջինք, որովհետեւ աշխարհաբարի յարեալ տղայն կամ մարդն այդ լեզուին մէջ աւելի նոր գաղափարներ կը գտնէ բնականաբար եւ մօտք աւելի զարդացեալ կ'ըլլայ հետեւաբար։ Ահաւասիկ Նորայր. ահաւասիկ Նուպար։ Առաջինն հետեւած է Լիդուէի. բայց՝ անգամ մ'ալ կ'ըսեմ՝ միայն Նուպար կարող է հասկնալ Լիդուէն։

Ե.

Ե Ր Կ Ի Ն Ք

Երկինք անհուն, մեծասարած էութիւն,
Դալսեմիք անհաս, տեսիլ վրսեմ գերագոյն.
Դու այն խորհուրդն ես, զոր հոգիս մինչ մանուկ,
Յաւէս պատեց քէ ի խընծիլ քէ ի սուգ։
Դու այն առանցքն ես, որոյ շուրջ վազվրգուն՝
Թեւածէին ցընորք սրբիս օրն ի բուն։
Եւ գրմբէթիդ վերել քրեղ ու պայծառ
Ոգւոց երամ մի ինձ յոյսեր կը բլրզայր։
Էր զի մանուկ՝ ցասկոս մրսքիս բոցեղ հուր
Ի դուրս ժայթէր որպէս ամպրոպ ճիչեր սուր,
Անոյժ, ժրպիս քո եւ պատկեր մեծապանծ
Ածէր անդորր յիմ սիրս փոխան արժասուաց։
Այսպէս արփւոյն լուսանանանչ քրեղ շող,
Փարատէ քուխ ամպոց մրուայլն այն ամբոխ,

Որոյ ծոցէն խիս խիս շանքեր եւ փայլակ
Տեղան, սուրան, կոծեն գերկիւր բովանդակ :

Պատանուհի, երբեմն ի սիրս մրկահար,

Սեւ եւ սխուր քրուէր ինձ կեանք եւ աշխարհ,

Հանդիպէիր երբ նրբաւորիս սրբազան,

Նոր յոյգերով լըցեալ շողայր իմ հոգին :

Աւանդ, երբէք իմ կրթից խուլ չեղար դու,

Միտ ձօնեցիր ինձ քո ժպիտը աղու,

Արծարծելու համար տենչես ու երազ,

Ձերք գեղուհի, որ կը պրջրի հեզանագ :

Միտ նոր տեսիլ, միտ նոր հրապոյր տալով ցոյց՝

Վեհ պատկերիդ ըրիր գերի սիրս մարդոց :

Ո՞հ, ինչ ես դու, ծով անմահոյց, անծիր վայր,

Որոյ ի ջուրս ստոիլ երբէք չէ հընար :

Էսկ մի ես դու կամ լոկ սին տեսարան,

Պատանք արդեօք, որպէս վայել մեր համայն :

Եւ յիշուի, որ ինչ խորհուրդ քրուի մեզ,

Որ գեղ, հրապոյր, որ բոյր, որ շող է պէս պէս,

Սուտ է : Սիրս մեր՝ յիմար մեղու՝ հէկ մանկիկ

Պատիւ ծաղկանց շուրջը յածի քափառիկ,

Կամ լուսասարփ իբրեւ անմիտ մի քիբեռ՝

Ծախիչ բոցոյն զոն տայ լոգեց իւր եւ սէր :

Իսկ թէ էակ ես կամ ոգի, ո՞ր երկինք,

Ունիս անտուտ զոր ինչ կոչեմք մեկ աստ կիրք :

Այն, գիտես թէ իսաւարին մէջ միջասփ

Խրքրտելով՝ խընդրեն սանդուխտ վերելեակ

Հասնելու Քեզ, զոր անուանեն կենաց ծայր,

Որ գերք դրելոյ բազմիս ամպոց ի կասար :

Ո՞հ, մեր երկրին թէ ես արեւոյն փառասէր,

Որ աստղազարդ գանէզ երբէք չես իջներ,

Եւ լուսեղէն էակներու սիրոյն լոկ

Բաց են սրբիդ դրոներն ամուր անողոք :

Եւ մեր աղօթքն ու հառաչանք եթէ պիղծ

Քեզ կը քրուին, նախ փառասէ մեր քախիծ,

Եւ ապա տես թէ աստղերէդ գերապանծ

ԶԵՆ շողար մեր հակասք, զոր վիճք եմ պատած :
 Այլ, . . կը ճանչնաս ըզմեզ արդեօք, քէ եւ դու,
 Մեզ համազգած կ'անձկաս առ մեզ մօտելու,
 եւ դաժան ձեռքն օրինաց քեզ յերբեր
 Կը կաշեանդէ, որպէս ըզմեզ յերկիր մեր :
 Կը ճանչնաս զիս, քէ լոկ հիւլէ մի անուոնչ
 Քեզ կը քրտիմ, ինչպէս ծաղկունք գեղափունջ
 Ինձ կ'երեւին, ոյց բարբառոյն հեշտալուր
 Ունկընդրելու նըզունք ցընդին մեր ի զուր :
 Բարբէ, այս խոն կը մըքազնէ հոգւոյս կայծ .
 Կ'ուզեմ լինել ես քո մըսին մի քերթուած .
 Կըզմամ ի քեզ տեսնել պըւէս եռանդուն,
 Ոյր միտք տալին մեր յօրինմամբ կըզքօսնուն :
 Կուզեմ կենացս մէկ մի առուրք բազմազան
 Քոյդ իսկ ձեռամբ լինին շարուած յիմ մասեան,
 եւ, նի, յայնժամ մեկամաղձոս զիմ արցունք
 Սուրբ սանաթիդ նըւիրելու իբրեւ խունկ
 Վեհ ըզգացմամբ կըսփոփի սիրտ իմ, եւ յոյս
 Որպէս աստղիկ գըլխուս վերեւ սըփռէ լոյս :
 Թող երկինքդ իմ, քող կապուտակդ իմ կամար,
 Ըզգեզ հոգւոյս յուզեալ ձայնիւ կոչեմ մայր,
 եւ լուսնակիդ պէմք երեւի ինձ մի փոյր
 Որ կը լընու սրտիս խորեքը քափուր :
 Թող ինձ հայել, պըւենու ի գեղղ հրաշափառ,
 եւ հիացման բոլոր շեշտով զիմ բարբառ
 Բառնալ առ քեզ, եւ աղետել որ պարգես
 Խորհուրդներուդ անհուն, անծիր ասպարէզ :
 Իսկ քէ ժրպիրհ զիս համարել պընդես միտք,
 Թէ իմ բաղձանք քեզ քրտցին ամբարիտք,
 Յիշէ քէ զքեզ մայր կոչեցի, եւ քէ դու
 Ըսեղծեցիր այս զրծուձ կառն անարկու,
 Յորում վառի պատրոյց անեղջ բոցեռանդ
 Կազմ լափելու գունեքդ անթիւ բարդ ի բարդ :
 Քանի մեծ իղձ դու շնորհեցիր այս անգոր
 Նիրթին, որ զինք կարծէ նովաւ գերազօր :

Դու ես որ միսքս առ քեզ արգես միտքս ի վեր,
 Առանց քեզի մարդն անդունդին չունէր սէր :
 Ծովուց ի ծայր, անհառաց խոր, ժայռից ծագ,
 Վիհերու խորքն իսկ հետեւիս անոր ցանգ :
 Անհունութեան տեսարանէդ նոր զրգիռ
 Առած՝ կ'ըղծայ լինել քեզ պէս նա անծիր :
 Եւ ոճիր է միթէ, բռնչիլ զհետ ամպոց
 Թեւածելու մինչեւ ի սուրբ հոյզ ի ծոց,
 Խրնդրելու թեւ հրեշտակներէն, յաստեղ կայծ,
 Ոգիներէն խուն սիրալիր ինչ դարձուած,
 Որոյ նաշակն երազներու մէջ անբաւ
 Իրեն ոսկի բաժակներով տունեցաւ :
 Թէ չես ներեր ո՛ր երկինք այս մեր ըղձին,
 Պիտի գոչեմ թէ չունիս սիրտ բընաւին :
 Անձան ուրեմն է քեզ ներքին մեր մըրրիկ,
 Եւ դառն հողմոց կոծմանց մինչ կամք խաղալիկ,
 Դու չես տեսներ այն գետն արեան դառնագոյն,
 Ոյր սեաւ կոհակք կոծեն հոգւոյ մեր բզտուն :
 Եւ կը ժըպսիս բոլոր գեղովդ հրմայիչ
 Մեր աղէտից վերայ դաժան գերք դանին,
 Յրուէ ապա հիւլէիս խոհն ու յոյսեր,
 Զըզէ դէմքիդ վերայ սրխուր մի բսուեր,
 Եւ մեր երկրին նըւաստ նիւքոց մէջ եւեք
 Թո՛ղ երազներս, տենչս ու հոգիս բաղուին գէթ :
 Եւ դու, անգուր, յայդ անբզգայ տարերց պար
 Թագաւորէ, ուր չիք ոչ սիրտ, ոչ քրնար :

Դադարիս

ԶԱՊԷԼ Կ. ՏՕՆԷԼԵԱՆ

COOPÉRATION ԳՈՐԾԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

Arbitrage. — Մասամբ իւրիք քննեցիւք այն միասներն
 որք գործաւորաց եւ գործատեարց շահերէն ծագած վէճե-
 րուն պատճառաւ տեղի կունենան : Այժմ պիտի ուսուցնա-

սիրենք այս տարբեր փորձերն՝ որոնք եղան այս փնտռուց առաջըը առնելու եւ աշխատութեան ու դրամադրիոյն մէջ համերաշխութիւնը վերահաստատելու համար։ Նախ եւ առաջ շատ մարդիկ կը կարծեն թէ՛ երբ վէճ մը ծագի՝ պէտք է անմիջապէս փաստաբաններ կամ դատաւորներ կարգել՝ որոնք երկու կողմէ առարկութիւններն լսելէ վերջ, կարող լինին ըստ այնմ որոշել թէ՛ մինչեւ որոշեալ ժամանակ մը թողակին սակը ինչ պիտի ըլլար։

Անշուշտ այս կերպ վարուողներու ընթացքը՝ կարելի է շատ կերպերով արդարացի գտնել, սակայն այս եղանակը հակառակ է աշխատութեան եւ առեւտուրի ազատութեան սկզբանց հետ։ Եթէ դատաւորը կողմէն ճշմարիտ հաշտարարներ (arbitre) լինել, պէտք է որ իւրեանց տուած որոշումներուն հնազանդեցունելու կարողութիւնը ունենան, ի մի հարուած բառնալով թէ՛ գործաւորին ըստ իւր կամաց աշխատելու կամ չաշխատելու ազատութիւնը, եւ թէ՛ դրամատիրոջ իւր դրամադրութեւնը ուղածին պէս գործածելու՝ եւ կամ հրապարակին ահանջ չը կախելով իւր սպրանքները ուղած գնոյն ծախելու ազատութիւնը։ Եթէ կարելի է այսպէս ըստ կամաց թողակները կանոնաւորել՝ ինչո՞ւ ուրեմն մի եւ նոյն բանը չընեմք՝ արմտեաց, երկաթի, բամբակի, եւ այլ աստիճանաց գիներու մասին եւս։ սակայն օրէնսդիրք ի վաղուց անտի հասկցած են թէ՛ գիները օրէնքներով որոշելու փորձը արտառոց է։ Այս գիներն բոլորովին մատուցումէն եւ խընդրանքէն կախում ունին, եւ ոչ ոք կարող է հաստատապէս որոշել թէ՛ մէկ կամ երկու ամիս վերջը մատուցման եւ խընդրանքի օրէնքներն ինչ պիտի ըլլան։ Տէրութիւնք նոյնչափ խելանի պիտի լինէին՝ եթէ ելլային եկող ամառուան ունեւալիք օգերնուս վրայ վճիռներ արձակէին եւ կամ նոյն բանը ելլային վաճառականական վիճակաց վրայ ընէին, որոնք ճիշդ այդ օգային եղանակներէն կամ պատերազմներէ եւ կամ հազար ու մէկ այլ փորձանքներէ կախում ունին, զորս անկարելի է նախատեսել։ Ուրեմն սլարտաւորիչ օրէնքի կամ վճռի մը միջոցաւ անկարելի է գիներն եւ թողակները կանխաւ որոշել։ Այս՝ սակարկութեան, վաճառման եւ գնման խնդիր

մ'է: Պէտք է որ գործատէրը ազատ ըլլայ իւր պէտք ունեցած աշխատութիւնը կրցածին չափ ածան գնելու եւ գործաւորը իւր աշխատութիւնը կրցածին չափ սուղ ծախելու, ի հարկէ չարթուան մը կամ երկու չարթուան օրինական ազդարարութեան հնազանդելով:

(Conciliation) Համաձայնութիւն. — Հակառակ թուական բռնի որոշման դէմ եղած բոլոր առարկութեանց՝ կարելի է բազում բարիքներ ստանալ համաձայնութեան խորհուրդներէն, այսինքն ընտրեալ անձերէ որք պաշտօն ունենան խընդրոյ տակ եղած նիւթոց վրայ բարեկամաբար վիճել: Այս նպատակին հասնելու համար տարբեր կերպերով կաշխատին: Մերթ գործաւորաց կողմէ կարգեալ երեք կամ աւելի փոխանորդներ, գործատեարց կողմանէ նոյն թուով կարգեալ փոխանորդաց կը միանան՝ որք ասոնցմէ յարմար դատուած հրահանգները կստանան եւ կը ջանան գործը համաձայնութեան մը յանգեցունելու: Ուրիշ պարագաներու մէջ՝ երկուստեք կարգեալ փոխանորդք իրենց մասնաւոր տեսութիւնները լաւ դատողութիւն եւ անկողնակալութիւն ունեցող մարդու մը կը յայտնեն, որնոր իւր ամեն ճիշդն ի գործ կը դնէ նոր պայմաններ որոշելու համար՝ որք կարելի ըլլան երկու հակառակ կողմերէն ընդունուիլ: Եթէ առանց դժուարութեան երկուստեք այս հաշտարար դատաւորին որոշումներն ընդունուին, այն ատեն այս համաձայնութիւնը իրաւարարութենէ մը կը տարբերի միայն այն տեսակէտով, որ օրինական ոյժ մը՝ որոշման ընդունուիլն չստիպելու: Այս տեսակ համաձայնութիւնը յարգի չեն այլ եւս, վստիկ չատանգամ գործաւորք մերժեցին հաշտարար փոխանորդաց վճիռը ընդունիլ, երբ իւրեանց շահույրը հակառակ դտան զայն, բնականաբար կարելի չէ նաեւ յուսալ որ գործատեարք իւրեանց շահուց հակառակ դտան զայն, բնականաբար կարելի չէ նաեւ յուսալ որ գործատեարք իւրեանց շահուց հակառակ եղող վճիռ մը իբր սրտաւորիչ նկատեն: Այս պատճառաւ կը կարծեմ որ՝ հաշտարարը պէտք չէ որ դատաւոր մը լինի՝ այլ երկու հակառակորդաց անկողնակալ բարեկամը, որ կը ջանայ փարատել անվստահութիւնը եւ թշնամական զգացումը:

երը, որ մի կողմին՝ միւս կողման տեսութիւնները, խնդրանքները եւ փաստերը կը լուսաբանէ: Ի մի բան՝ երկոցունց մէջտեղը մտնելով մեքենային շարժումը դիւրացունող իւզին պաշտօնը կը կատարէ: Վերջնական համաձայնութիւնը պէտք է որ կամաւոր սակարկութեան ձեւն առնէ ուղղակի գործատիրոջ եւ գործաւորաց միջեւ, սակարկութիւն՝ որոյ բռնի գործադրութիւնը՝ միայն այն շարժումն կամ տասն եւ հինգ աւուր համար է որուն համար սովորաբար գործաւորք կը դիւանին ընդունիլ ըստ օրինի: Այսպէս ըմբռնուած համաձայնութիւն մը չափ բարիքներ կրնայ ընել, սակայն կարող չէ անհամաձայնութեան պատճառները աներեւութացունել, — կարող է միայն գործաւորաց զգացունել թէ՛ իւրեանց չահերը գործատեարց չահերուն հետ սերտ կապակցութիւն ունին:

(Coopération) Գործակցութիւն. — Գործաւորաց վիճակը բարւոքելու համար առաջարկուած միջոցներէն լուազոյնը գործակցութիւնն (Coopération) է՝ եթէ սակայն այս բառով կը հասկնան աշխատութեան եւ դրամագլխոյն ի մի հաւաքումը: Սակայն ճշմարիտը խօսելով՝ գործակցութիւն բառին տարբեր նշանակութիւններ կուտան, յորոց շատերը մեր ուսումնասիրելիք նիւթոյն հետ ընաւ առնչութիւն չունին: Գործակցութիւնը թաղով պէտք է հասկնալ ինխապէս աշխատի: Երեսուն տարի կայ՝ Boehdaleի գործաւորներէն ոմանք, նկատելով այն ահագին շահերը զորս կ'ըսէին փոքր քանակութեամբ ծախող խանութպանները, որոչեցին որ՝ հաւաքուելով իրենց պէտք եղած պաշարները մեծ քանակութեամբ գնեն, եւ յետոյ ծախեն զանոնք, իւրեանց կազմած ընկերութեան անդամոց մէջ: Այս ընկերութեան գործակցական (Coopération) անունը տրին, եւ այն ատենէն ի վեր շատ մը այս տեսակ խանութներ հաստատուեցան: Սոցոյ շատերը այն տեսակ գնող ընկերութեանց կը վերաբերին՝ որոնց անդամք այս խանութներէն կը գնեն եւ յառաջ եկած շահը մէջերնին կը բաժնեն: Ի մի բան մեծ բարիքներ ըրած են, վասն զի շատ գործաւորաց դրամ խնայելուն եւ գործերէ համ առնելուն պատճառ եղած են: Մեծ խանութներն ալ օգտակար են,

վասն զի փոքրաքանակ վաճառողաց մրցում կ'ընեն, որով սոքա կ'ստիպուին գիներնին իջեցունելու եւ իւրեանց յաճախորդաց հետ լաւ կերպով վարուելու :

Սակայն այս տեսակ գործակցական ընկերութիւնք դրամագլխոյն եւ աշխատութեան հետ չատ քիչ առնչութիւն ունին : Այս խանութները եթէ գործակցական ընկերութեանց տեսակետով նկատուելու լինին, հասարակ խանութներէն վար չեն մնար : փոքր խանութ մը առ հասարակ կամ իւր տիրոջմէն եւ կամ այնպիսի անձէ մը կը կառավարուի՝ որուն յաջողութենէն մեծ շահ ունի, եւ որով նաեւ անխնայ աշխատելու ալ պատճառներ : Ընդհակառակը գործակցական ընկերութեանց խանութները լոկ աւուրջէք կամ թոշակ ստացող անձերէ կը կառավարուին եւ բնաւ եղած շահուն կամ եդեալ դրամագլխոյն չեն մասնակցիր :

Ճշմարիտ գործակցութիւնը՝ եղած շահէն մաս մը արեւն աշխատողաց տարւն մեջ կը կայանայ : Առ այժմ գործաւորը իւր աշխատութիւնը կրցածին չափ սուղ կը ծախէ եւ բնաւ գոյացեալ արդեանն չը խառնուիր : Եթէ իւր գործը լաւ կատարէ՝ իւր տէրը յառաջ եկած շահէն կ'օգտի, իսկ եթէ գէշ կատարէ՝ իւր տէրը մնաս մը կը կրէ : Ճշմարիտ է սակայն որ՝ ճամբուելէն վախճալով պէտք չէ որ շատ ծոյլ եւ անխոյժ ըլլայ, եւ իւր շահերը կը պահանջեն միայն որ չափաւոր կերպով գործունեայ եւ հոգատար ըլլայ : Անշուշտ ճարպիկ գործաւորները բարձրագոյն թոշակներով վարձատրել լաւ բան մ'է, եւ հանճարեղ գործատէր մը կը ջանայ գայդ ի գործ դնել ամեն անգամ որ կարենայ՝ լաւագոյն գործաւորներուն լաւագոյն սլաշտօններ յանձնելով : Միւս կողմանէ գործաւորաց ընկերութիւնք կրցածնուն չափ այդ բանին կը հակառակին, եւ կ'ստիպեն որ միեւնոյն տեղոյն մէջ՝ միեւնոյն գործը տեսողները՝ հաւասարապէս վարձատրուին : Աւելին ալ կայ՝ շատ գործաւորներ այն սխալ գաղափարը կը տարածեն որ եթէ խիստ շատ աշխատելու ըլլան՝ պաշտօններու թիւը կը նուազեցունեն եւ իրենց ընկերներուն հացը կը գողնան : Ուրեմն հազուադիւրս չէ գործաւորներ տեսնել որք աշխատութիւնը շատ արագ չը կ'ատենաւ համար նար կը մտածեն, փո-

խանակ ամեն ճիգ իրենցմէն թափելու եւ ըստ կարելոյն կարծ ժամանակի մէջ ամենանուագ աշխատութեամբ կարելի եղածին չափ շատ ապրանք շինելու։ Գործաւորք չեն հասկնար թէ՛ ի՛նչ որ արտադրելու ըլլան ի վերջոյ իւրեանց թոշակը կը կազմեն, այնպէս որ եթէ օր մը կարենային թէ խնամքով եւ թէ գործունէութեամբ մրցիլ՝ ամեն արհեստներու մէջ թողակները պիտի աւելնային։

Ճարտարական ընկերութիւնք (Association industrielle) . — Գրամագլուխը եւ աշխատութիւնը հաշտեցնելու լաւագոյն միջոցը՝ գործարանին ըրած շահերէն մաս մը մէն մի գործաւորին տալն է, երբ սակայն տուրեւաւոր զայն թոյլատրելու չափ բաւական փայլուն է։ Charles Babbage 1832ին իսկ առաջարկեց որ գործաւորաց թոշակին մէկ մասը գործատեարց ըրած շահերէն կախում ունենան։ այս վերջին տարիներս շատ մեծ գործարաններու մէջ այս առաջարկութիւնը փորձուեցաւ ի գործ դրուել, մասնաւորապէս տեարց Briggsներու հանքածխոյ բովերուն եւ տեարց Fox, Head եւ ընկերութեանց երկաթի գործարաններու մէջ։ Աս հասարակ կարգադրուած համաձայնութիւնն էր որ՝ դրամատեարք նախ եւ յառաջ գոյացեալ շահէն դրամագլխուն 10 % տոկոս վեճարելու գումար մը պիտի բառնային, կցելով սմա նաեւ տնօրէններու յարմար թոշակներ՝ իբր ծախք վասն բարւոք կառավարութեան, գումար մ'ալ վասն գէշ պարտուց, նորոգութեանց, եւ մեքենաներու գնման։ ի մի բան բոլոր վնաս ծագելիք պատճառներուն համար։ Մնացեալ շահը յայնժամ երկու հաւասար մասանց պիտի բաժնուէր, յորոց մին գործատեարց պիտի վերադառնար, իսկ միւսը գործաւորաց ընդունած թոշակի չափոյն համեմատութեամբ՝ իրենց պիտի բաժնուէր։ Այս կարգադրութեան պատճառաւ, շատ գործաւորներ Ծննդեան տօնի օրը, ի բաց տուեալ նոյն տարւոյ չըջանին մէջ չաբթու գլուխ ընդունած թոշակնուն հինգէն տասն ոսկոյ տէր պիտի ըլլային։

Այս տեսակ գործակցութիւնն՝ Ճարտարական ընկերութիւնք (Association industrielle) կը կոչուի, եւ եթէ լաւ կերպով գործածուելու ըլլայ՝ շատ առաւելութիւններ կրնայ ներկայա-

ցունել: Գործաւորները կ'ըմբռնեն թէ Յննդեան վարձատրութիւնը իրենց աշխատութեանց յաջողութենէն կախում ունի, եւ այս պատճառաւ այլ եւս ծուլութիւնը չեն խրախուսեր, եւ կ'ստիպուին բոլոր ժամանակի եւ գործեաց կորստիցն առաջը առնել: Այսպիսով տակաւ առ տակաւ պիտի հասկնան թէ՝ գործաւորաց ընկերութեանց (Trades unions) լաւագոյնը, իւրեանց գործատեարց հետ միանալն է: Բանթողները եւ lock-outsները այլ եւս անցեալ աւուրց գործ պիտի լինէին, վասնզի եթէ աւուրջէքնին շատ վար լինէին, տարեգլխոյ կշիռը զանոնք պիտի ցուցնէր, եւ աւելցածին կէսը գործաւորաց պիտի անցնէր: Բանթողներու երկիւղէն ազատիլը՝ խիստ մեծ առաւելութիւն մ'է գործատեարց համար, եւ ինչ որ ըստ երեւութիւն կը կորսնցունեն, գործաւորաց ի գործ դրած առաւել ջանիւքն եւ գործունէութեամբն, կը փոխարինուի: Կրնան դարձեալ ըստ առաջնոյն՝ գործերին իւրեանց լաւ թուած կերպով վարել, եւ քնաւ հաշիւներնին գործաւորներուն ցուցնելու պէտք չունին: Միայն բան մը անհրաժեշտ է. այն ալ՝ ամեն տարի գործաւորանին տետրերը ճարպիկ տոմարագէտներէ ճշգրէն է, որպէս զի գործաւորաց իբր շահ բաշխուելիք մասը որոշուի: Եթէ այս տեսակ ընկերութիւնք բազմանային, թողաւաւորք պիտի ըմբռնէին վերջապէս թէ իրենք կ'աշխատին որչափ իրենց նոյնչափ իւրեանց գործատեարց համար, եւ բոլոր աժմեայ դժուարութիւնք պիտի վերնային գրեթէ ամբողջովին:

Թարգմ. Պ. ՆԵՎՐՈՒԶ

ՍԳԱՆԼԷ ՃԻՂԸՆՍ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

[Սրեւելեան մամուլոյ մեծանուն իմբագրապետ Մատթէոս Էֆէնտի Մամուրեանի մեզ գրած մէկ մասնաւոր նամակէն կը քաղենք հետագայ հատուածներն, որք ունին հանրական հանգամանք եւ ոյց տխուրոսներ գրինք՝ ըստ նիւթոյն.]

ԳԻՒՑԱԶՈՒՆՔ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ. — Կը տեսնէք, Մամուրեան

աշխատութեան դիւցազանց կարգն անցուցեր են. է՛հ, մեզի պէս, կամ գէթ գաճաճ ազգի մը զաւակներն ի՞նչ կարող են լինիլ, եթէ ոչ գաճաճներ: Էրած սրտի... մխրթարանք: Պէրպէրեան (նշան) էֆէնտիին անկեղծ զգացումը կ'գտնուէր քան ինձ շուայլուած գործեր եւ յատկութիւններ որոց վրայ չեմ պարծիր՝ երբ ինքզինքս կրողդատեմ ժամանակի եւ անջըրպետի մէջ կանգուն եւ անյաղթ իմացականութեան եւ գիտութեան հսկաներու հետ: Թերեւս բան մը լինէինք տարբեր լուսաւորագոյն միջավայրի մը մէջ: Թերեւս մեր ուսողներ լինէին այն իմաստուն եւ գիտուն մարդիկն որոց սեղանին վերանքով կ'սնանինք, եթէ ապրէինք այն միջավայրն ուր կ'ձեմեն անոնք դիմադրաւ ամեն նիւթական եւ բարոյական դժուարութեանց, մինչդեռ մենք կենաց ամենէն դառն հոգերու, դժբաղդութեանց դէմ մաքառելով՝ հազիւ ուրեմն ժամանակ կ'գտենք ակնարկ մը նետել ճշմարտութեան լուսոյն, եւ ստէպ այս մխրթարութիւնն ալ մեզ կ'զլացուի.....: Դուք պիտի ըսէք հիմակ ձեր բառն, թառեշրջութեան օրէնքն. բայց հաւատացէք, բարեկամ, ի բնէ կոյր կամ գիտօրէն կուրութեան մէջ սողացող ժողովուրդ մը չկրնար բարեշրջութիւն ունենալ. միայն այդ բառին հակառակ իմաստով բացատրենք մեր վիճակն եւ ըսենք յոռեշրջութիւն, որ միւսին մէկ ձեւն է.....:

ՁԿՆԱՄԻՏ ՀԱՅԵՐ. — «Ծովահէնին» հաղորդեցի այս իրիկուն, երբ ծովուն եզրը նստած ձուկ որսալու միտք ունէր, ձեր բարեւն: Գոհ եղաւ՝ չթողլով սակայն իր կարթն, որու դժբաղդաբար ձկները մօտենալու վտիտք չէին յայտնել եւ աւելի ուշիմ կ'երեւէին քան թէ Ռուսի կարթին բռնուող ձկնամիտ հայեր.....:

ԱՄՈՒՍՈՒԹԻՒՆ. — Հրանտս գտաւ իր առողջութիւն. շնորհակալ եմ որ վշտակից գանուած էք ինձ: Գրագէտ մը պէտք չէ որ զուակ ունենայ, պէտք չէ որ ամուսնանայ, կ'ըսէ Պաքոն, որպէս զի իր հոգւով եւ մարմնով անձնատուր լինի իր պաշտօնին: Բայց միթէ իրաւ է այդ: Անշուշտ դառնութիւնները մեծ են ամուսնական վիճակին մէջ. բայց քանիցս յուսահատական ժամերու մէջ սպեղանի կ'իթտին զաւակունք

անիրաւութեան եւ աշխատութեան զոհ հօր մը վերաց վրայ : Կարգուէ, կարգուէ, սիրելի Աստմ, ցրուէ գլխուդ մուխերըն, եւ վստահ եղիր որ Մուսայգ աւելի նոր լիայլ պլախ առնու սիրայօդ, զգայուն սրտի մը շփմամբ, աւելի պլախ ազատ շնչէ եւ այս ունայն աշխարհի մէջ՝ գոնէ մանրանկար աշխարհիկ մը պլախ դանէ ճշմարիտ սիրոյ, անկեղծութեան եւ սիրովանայ : Վահէին՝ տոբիներ առաջ միամտաբար արտասանած խօսքը քանի՜ ճշմարիտ է միշտ... Ի՞նչ կ'ընէր իսրայէլի սուրբ Թադաւորն, եւ ի՞նչ կ'ընէն անոնք որ նոր կեանք, ոգի, գոյն, ձեւ ու կորով կուզեն ազդել նիւոն ու թռչուն ծաղիկներու : Կը պատուաստեն, կը քերթեն, կ'կցեն ու կ'յօշապեն եւ ի վերջէ նոր էակներ, կենսատու տարածներ կարտադրեն : բուսաբանն, կենդանաբանն, դրակաւն եւ ոչնչականն, խմատասէրն ու մեր պարտիզպանն անգէտօ նոյն պաշտօնը կը վարեն : նիւթ ու միտք կը պատուաստեն :

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՅՈՒՇԻԿՔ ԲԻԻԹԱՆԱԿԱՆՔ ⁽¹⁾

Յոնիացի գաղղախակնի Եւֆսիենեան Պոնտոսի յԱսիա

Հին պատմութիւնը, մանաւանդ զի Բիւթանիոյ ծովածիր աշխարհին, զորմէ առաջադրած եմք խօսիլ, իբր անհնար լինելով իւր ամբողջութեամբն բացայայտ ըմբռնել՝ առանց սակայն Յոնիացի (Յոյն) գաղթականաց վերայօք տեղեկութիւն ունենալու, որովհետեւ նոքա հոգաբնոյցս ամենէն զբօսաւէտ երկիրներն ու ամենապայծառ երկնից ներքեւ հաստատուելով մարդկութեան քաղաքակրթութեան մէջ մեծ դեր մը կատարեցին թէ՛ այլ եւ այլ քաղաքական նպատակներով եւ թէ՛ իւրեանց մատուցած մոաւորական, բարոյական եւ նիւթական կարեւորագոյն ծառայութեամբք, թո՛ղ թէ ի հայրենեաց տարանջատ այն ծովայած բողբախներն բա-

(1) Շար. եւ վերջ.

ցառիկ աղբեցութեամբ մեծապէս նպաստեցին Բիւթանիոյ երկրին անցելոյն եւ քաղաքական վիճակի կարգաւորման եղանակին, աստանօր հին պատմութեան բացայայտութեան համար օգտակար է գիտնալ թէ Յոնիացի առաջին գաղթականք Տրոյիոյ առմանէն 88 տարի ետքն անդ հաստատուեցան Տրոյադայի կործանեալ (Պրիամու) թագաւորութեան (1280-1270) Հելլենսպոնտեան ծովափանց ներքսակողմն ի Միւսիա, եւ սպա անտի շրջակայ գաւառներն գաղթելով, եւ այսպէս Բիւթանիոյ երկրին հին բնակիչներն Յոնիացի գաղթականաց ամբոխներու բնակակցութեամբ զանազան ցեղից խառնուող մը համարուեցան գրեթէ այն ժամանակէն հետէ եւ այսր:

Ինչպէս Յոյն գաղթականութեան պատմութենէն կը ստփորիմք, 12^{րդ} եւ 11^{րդ} դարուն եւքսինեան Պոնտոսի (Ասքանազեան ծովու), Պրոպոնտոսի (Մարմարայի), Հելլենսպոնտոսի եւ Փոքուն-Ասիոյ գրեթէ համայն ծովեզերաց եւ ծովակողմանց վերայ Յոնիացի առաջին գաղթականք իւրեանց հասուածներն հաստատուելով՝ այն տեղուանքը ծաղկեալ եւ վաճառականութեան յոյժ կարեւոր քաղաքներ եւ բազմամբօխ նաւահանգիստներ կառուցին:

Պրոպոնդեան եւ Եւքսին-Պոնտոսի հարաւային ափանց վերայ (մեծագոյն մասամբ Մեկեսացիներէ միայն կազմուած) Յոնիական գաղթականութեանց հիմնած ու բնակած քաղաքներն էին մինչ ցկասպից ծով (1),

Միւսիոյ մէջ Լամպսակոն՝ Պրոպոնտոսի վերայ, եւ Կիւզիկոն՝ կամուրջներով բռնուած ցամաքի մը հետ միացեալ կղզւոյ մը մէջ, որ Հռովմէական իշխանութեան օրով շատ ծաղկած էր.

Պերինթոս (ապա Հերակլէա)՝ Պրոպոնտոսի հիւսիսային ափանց վերայ.

Բիւզանդիոն՝ Մեգարացւոց հիմնած Քաղկեդոնի գիմացը եւ քիչ մը վեր Վոսփորոնի բերանը.

Հերակլէա՝ Բիւթանիոյ մէջ.

Սինոպ՝ (2) Պափլագոնիոյ մէջ.

Ամիսոս՝ Պոնտոսի նահանգին մէջ, որոյ մէկ գաղթականութիւնն ի Տրասպոլոն եղաւ:

Փոքր-Ասիոյ գաղթականք, ըստ ամենայնի, միւս Յունական գաղթականաց ամենահինն ու ամենակարեւորներն էին՝ Պրոպոնտոսէն ու Հելլեսպոնտոսէն սկսեալ մինչեւ Կիլիկիոյ սահմաններն ։

Այն տեղուանքը Տրոյիոյ պատերազմէն ետք՝ որ այն դեղեցիկ երկիրներն անոնց ծանօթացուցած էր՝ հաստատուած եւողացիք, Յոնիացիք եւ Դովրացիք ։

Ի սկզբան Յունաց այս բազմատարած գաղթականութեանց մեծ մասը ինքնօրէն կը կառավարուէին, բայց հետզհետէ հրգորադոյն պետութեանց տակ նուաճուեցան ։

6^{րդ} Դարուն սկիզբն (600) Կիւրոսի Պարսից թագաւորին երեւցած ժամանակը չորս գլխաւոր ժողովուրդներ Արեւմտեան Ասիոյ վերայ տիրելով՝ չորրորդ ժողովուրդեան, Լիւդացւոց, որ Փոքր-Ասիոյ մեծ մասին տէրն էին մինչեւ Ալիւս գետ եւ որոց թագաւորն էր Կրեսոս, իշխանութեան հարկատու էր Բիւթանիա (560-547) ։

Դիտեմք սակայն թէ Սկիւթացիք եւս այն ատեններն ՚ի Փոքր-Ասիա արշաւած էին (560-550) ։ Անոնց տիրած նահանգներուն մէջ Բիւթանիան ալ կա՞ր՝ թէ ոչ, մեզ յայտնի չէ ։

Թիւմրեայ գաղտերուն մէջ Կրեսոսի պարտութեամբը (547) Բիւթանիա եւս Պարսից տէրութեան հարկատու մէկ նահանգն լինելով՝ թէպէտ Սկիւթացիք հոն ալ արշաւած էին, բայց անոնց հալածմամբը՝ մանաւանդ Ա. Դարեհի օրով Պարսկաստանի սահմաններն հետզհետէ ամէն կողմէ ընդարձակուելով, Պարսից կառավարութեան Ասիոյ գլխաւոր գաւառներէն մին ի մէջ այլոց եւ Բիւթանիա եղած էր մինչեւ 535 (5) ։

Ի հին պատմութենէ ստուգութեամբ կը տեղեկանամք թէ 4^{րդ} դարուն (4) Յոյն գաղթականաց բազմութեամբ յաճախեալ Բիւթանական վաղիւ եւս բարգաւաճ թագաւորութիւնն, որ անուամբ միայն Պարսից կառավարութեան հարկատու, այլ օրինօք եւ վարչութեամբ գրեթէ անկէ անկախ գլուխ ունեցող միացեալ թագաւորութիւն մ'էր, որպէս եւ նորա շրջակայ Միւսիոյ, Պափղագոնիոյ, Լիկիոյ, Լիւդիոյ, Կարիոյ, Փոքրուն Փաւլգիոյ եւ ուրիշ Յոնիական փոքրիկ եւ առանձին տէրութիւններն նաեւ Հելլեսպոնտոսի Ասիական ծովափանց

վերայ Տրովադայի կործանեալ թագաւորութեան երկիրն, վերջապէս յանձին Զիպիդեայ Մակեդոնացւոց գերիշխանութեանը (Մակեդոնացւոյն Մեծին Ալեքսանդրի)՝ ուսմկաւարական նիզակակցութեան զօրութեամբ՝ դարձեալ անուանարար հպատակեցաւ ուրիշ հզօր պետութեանց երկիրներու հետ։ Սակայն անոր մահուանէն (323) յետոյ առաջին բաժանմամբ իւր զօրապետներէն Փոփուն Ասիոյ թագաւոր վերակոչեալ Անտիգոնեայ վիճակեալ էր։

Անտիգոնոս պատերազմի դաշտին վերայ մեռնելով՝ Ասիոյ, Եգիպտոսի եւ Հին Յունաստանի մեծագոյն մասին բաղդն որոշող Փուլիզիոյ Իփսոս քաղաքի հռչակաւոր պատերազմէն ետք՝ (301) երբ Մեծին Ալեքսանդրի ընդարձակածաւալ միահեծան կայսրութիւնն երկրորդ բաժանմամբ մը չօրս թագաւորութրանց վերածուեցաւ, որով Դանիէլի կանխաձայնութիւնք ճշդիւ կատարուեցան, սոյն Բիւթանիոյ դաւառն եւս Թրակիոյ եւ Հելլեսպոնտոսէն ու Վոսիստոնէն յայնկոյս եղող քանի մը դաւառաց հետ Լիւսիմաքոս Թրակիոյ թագաւորին (զօրապետին) բաժինն եղաւ, թէպէտ սորա թագաւորութիւնն ալ իւր մահուամբը վերջացաւ եւ իւր նահանգներն մասամբ Յունաց եւ Մակեդոնիոյ (Կասսանդրի բաժինն) եւ մասամբ Սիւրիոյ (Սելեւկոսի բաժինն) հետ միացան, ու ապա մնացորդէն կազմուեցաւ Պերգամայի փոքր թագաւորութիւնն։

3^{րդ} Դարուն Բիւթանիա Սելեւկեանց արդէն անցած լինելով՝ նիկոմեդ Ա. Զիպիդեայ որդին Սելեւկեանց ամեն ճնշումներէն իր տէրութեան երկիրներն ազատելով (282) Մակեդոնացւոց լուծը թօթափեց եւ յայնժամ Բիւթանիա լիովին անկախ եղաւ։

2^{րդ} Դարուն (5) մէջ երբ Ատալէս Գ. Պերգամայի թագաւորն իւր բոլոր երկիրներն Հռովմայեցւոց յանձնեց (142), որք անոնց բացարձակ տէրն եղան (129), այս դարուն սկիզբը (185) Պրուսիաս Գ. ի օրով արդէն Բիւթանիա Հռովմական ազդեցութեան տակ մտած էր ուրիշ երկիրներու հետ։

Սակայն սոյն դարուն մէջ յետոյ Բիւթանիա՝ Հռովմայեցւոց (հին Կեղտաց, Գալլիացւոց) օգնութեամբ, որք արդէն

Ասիոյ խորերը մխեալ էին, իւր գահուն վերայ անկախ բազմած տեսաւ Նիկոմեդ (6) Բ. Թագաւորն, որ՝ ի փոխարէն՝ կեղծաց տուաւ իւր երկիրներէն նոցա անուամբը յետոյ Գաղատիա (7) կոչուած երկիրը:

Այս միջոցին Մեծն Արտաշէս Ա. պարթեւահայ աշխարհակալն իւր հօրը յաջորդելով (115), Ղուկուղոս Հռովմայեցի զօրավարին ճիշդ ծնած տարին, Պարթեւաց (Պարսից) Թագաւորէն նախագահութիւնն յափշտակած ու արդէն իր Տիգրան Բ. որդին Հայոց Թագաւոր դրած էր:

Այս Արտաշէս՝ Մեծին Միհրդատայ է ի վրաց մեծի բըղեշխին (Եւսպատորի եւ Դիոնիսեայ), որ վաղ իսկ 125ին գահըն ելած էր՝ 45 տարեկան, իր Արտաշամայ աղջիկն կնուծեան տալով Կովկասու լեռներուն եւ Սեաւ ծովու (Պոնտոսի) կողմերն անոր յանձնեց, ու ինքն անթիւ զօրքով բոլոր Փոքր-Ասիոյ իշխաններուն յաղթելէն ու անոնց երկիրներն նուաճելէն ետքը (92-90) Գաղատացիներն (Հռովմայեցիները) հարկատու ըրաւ, ու Բիւթանիոյ Նիկոմեդ Գ. Թագաւորն փախցնելով՝ անոր բոլոր երկիրներուն ալ տիրեց:

Արտաշիսի իր զօրքերէն սպանմամբը հպատակ ազգերն եւ Նիկոմեդ Գ. Թագաւորը Հայոց դէմ ապստամբած լինելով՝ իր որդին Տիգրան նորէն զօրք ժողկելով Փոքր-Ասիա եւ Հայոց երկիրը արշաւող ապստամբ Յունաց վերայ քայլեց ու զանոնք զարկաւ փախուց, Կապադովկիան ու բոլոր Փոքր-Ասիան Բիւթանիոյ հետ վերստին իւր քեռառնն Միհրդատայ յանձնեց, ու անոր քովը շատ զօրք թողլով ինքը հայրենիքը դարձաւ:

Այն ատեն Պոնտոսի Թագաւորն Միհրդատ մեծամեծ յաղթութիւններ ընել ու իւր երկիրն ընդարձակել ուզելով՝ երբ իւր աներն եղող Մեծին Տիգրանայ օգնութեամբ Կապադովկիոյ ալ տիրեց՝ իւր Արիարաթ որդին հոն Թագաւոր դրաւ: Բայց երբ Հռովմայեցիք Կապադովկացւոց խնդրանօք Արիօբարդան իշխանը Թագաւորեցունցին Կապադովկիոյ վերայ, Միհրդատ ալ Տիգրանայ նիզակակցութեամբ Պոնտոսիան պատերազմին մէջ (88) Հռովմայեցիներէն իւր որդւոյն Արիարաթայ գահադրկութեան վրէժն լուծելու համար Կա-

պաղովկիոյ Արիորարդան իշխանն ու Բիւթանիոյ Նիկոմէդ թագաւորն հետզհետէ գահընկէց ըրաւ :

Ընդ այս երկու գահազուրկ իշխաններն այն ատեն Հռովմէացին ըողոքելու : Վերանստան ապա իւրեանց գահը Հռովմայեցւոց օգնականութեամբ, ու Նիկոմէդ՝ Միհրդատայ (Պոնտոսի թագաւորին) երկիրներն մէկ քանի ասպատակ սխուց :

Միհրդատ ընդունայն տրանջաց Հռովմայեցւոց . երկուց կողմանց հաճութեամբ պատերազմը հրատարակուեցաւ :

24 տարի տեւող այս Պոնտական պատերազմը հինգ ժամանակաշրջաններու բաժնուած է պատմութեան մէջ :

Առաջին ճակատամարտին մէջ (89-88) Միհրդատ յաղթական հանդիսացաւ, ու տիրեց Կապադովկիոյ, Լիկիոյ, Պամփիլիոյ եւ ուրիշ խել մը Հռովմական գաւառաց հետ նաեւ Միւսիոյ, եւ այս Բիւթանական նահանգին : Սոյն պատերազմի ատենը Միհրդատայ դէմ Բիւթանիոյ Նիկոմէդ (9) թագաւորին հանած զօրքը 56,000 ի կը յանգէր :

Երկրորդին մէջ (87-84) Միհրդատ Հռովմայեցիներէն յաղթուելով՝ Դարդանոնի մէջ Հռովմայեցւոց Սիլլա զօրավարին հետ տեսակցեցաւ, ու հարկադրեցաւ նուաճած ամեն երկիրներն, ընդ որս եւ Բիւթանիան, ու նաւերն Սիլլայի յանձնել ու հարկ մը վճարել :

Իսկ երրորդին մէջ (82-70) Միհրդատ քանի մը տարի հանգստանալէն վերջը Սիլլայի թշնամոյն Սերտորիոս Հռովմայեցի զօրավարին հետ միանալով յաղթեց Մուրեանա բլեշտին, ու Կապադովկիան եւ Բիւթանիան նորէն առաւ :

Սերտորիոսի մահուանէն վերջը՝ Միհրդատ Հռովմայեցիներէն կրկին յաղթուելով առած երկիրներն անոնց թողուց ու վերջապէս Տիգրանայ քով փախաւ : Այն ատեն Ղուկուղլոս զօրավարն Պոնտոսինն ալ Կապադովկիոյ ու Բիւթանիոյ թագաւորութեանց հետ մէկտեղ նուաճեց եւ այսպէս Հռովմական ծերակոյտն ժառանգեց զԲիւթանիա 73էն եւ անդր, որով Բիւթանիա Հռովմական նահանգ եղաւ այնուհետեւ : (*)

Ա. Յ. ԱՅՎ. ԱԶԵԱՆ

(*) Տեւոյ անձկութեան պատճառաւ յառաջիկայ թուով պիտի հրատարակեմք սոյն յօդուածոյն Ծանօթութիւններն :

Ս. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՀԱՍԳԻՒՂԻ

Հասգիւղի Ս. Ներսիսեան վարժարանն իւր հնութեամբ եւ իւր արդիւնաւորութեամբ կրնայ վարժարանաց երէցն համարուիլ։ Ուստի արժան է որ իւր պարգեւաբաշխութեան հանդիսին վրայ խօսուի Հանդիսիս մէջ առանձինն։ Օգոստոս Յին տեղի ունեցաւ սոյն հանդէսն՝ նախագահութեամբ Բարձրաշնորհ Խրիմեան Սրբազան Հայրիկի։ (յիշենք փակագծի մէջ թէ Խրիմեան Հայրիկ ուսուցիչ եղած է Ս. Ներսիսեան վարժարանին մէջ, ուր ուսանող եւ ուսուցիչ եղաւ երջանկայիշատակ Տ. Ներսէս Վարժապետեան)։ Հասգիւղ կը կատարէ իւր մրցանակաբաշխութեան հանդէսներն իւր Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյն մէջ, որ պատմական եկեղեցի մ'է՝ սկսելով իւր շինութենէն։ (Սուլթան Մահմուտ հրաման ըրած է որ աւելի բարձր շինեն, երբ էյուպի տաճիկ հասարակութիւնն ուզած է խախտել Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ շինութիւնն՝ առարկելով թէ յոյժ բարձր դրից վրայ կը շինուի եւ թէ չենք յոյժ բարձր է)։

Հանդէսն սկսաւ տաճիկերէն երգով մը, յորում կը յեղ-յեղուէր Վեհ. Սուլթան Համիտ Բ. կրթասէր արքային անունն։ Հոգաբարձութեան Ատենադպիր Մեծ. Պօղոս Էֆէնտի Բէրէս-թէճեան խոհուն եւ անձնուէր երիտասարդն, որ Ասիական ընկերութեան բարգաւաճման համար յաւէտ աննախանձ աշխատողաց մին է, որ Հանդիսիս աշխատակիցներէն ալ է։ Մեծ. Պօղոս Էֆէնտի Բէրէսթէճեան, անդամ Բ. Դրան Արտաքին Գործոց պաշտօնատան Իրաւաբանական Դիւանին, ընթերցաւ Հոգաբարձութեան Տեղեկագիրն, յորում երկու բան հաստատեց՝ յենով պատուարժան քննչայ վկայութեան վրայ։ Նախ թէ՛ Ս. Ներսիսեան վարժարանին բարոյական չենքն հաստատուն մնացած եւ առաւել իսկ ամրացած էր, երկրորդ թէ՛, Ս. Ներսիսեան վարժարանի նիւթական չենքն՝ ուր հարիւրաւոր տղայք կը կրթուին՝ վտանգ կը սպառնար, եւ թերեւս օր մը տղայոց գլխուն վրայ փչէր — Ուսանող մանուկ մ'ալ ճառի մը մէջ շատ լաւ պատկերացուց չենքին վի-

ճակն: Սոյն Տեղեկագրէն յետոյ, որ խորին յուզում ազդեց, կատարուեցաւ մրցանակարաշխութեան հանդէսն երգոց ու դաշնակութեանց մէջ եւ ընդհատուելով աշակերտաց եւ աշակերտուհեաց ճառախօսութեամբք ու տրամախօսութեամբք: Աղջկանց վարժարանի Տնօրինուհին՝ Աղնուախյը եւ ուսումնապետ Օրիորդ Սրբուհի Սեղբոսեան՝ աշակերտուհեաց ուղղեալ գեղեցիկ ճառ մ'արտասանեց:

Ասլա սկսաւ հանդիսին Բ. մասն, հանդիսականաց բանախօսութեանց նուիրուած: Նախ բեմն ելաւ Ս. Ներսիսեան վարժարանի նախկին սաներէն Մեծ. Գրիգոր Էֆէնտի Թընկըր եւ կրկնեց վարժարանին վերաշինութեան առաջարկն, որ յայտնուած էր Հոգաբարձութեան Տեղեկագրին մէջ, յանձն առնլով իւր կողմէն 10 օսմանեան ոսկի տալէ՝ զատ՝ սոյն դործոյն համար աշխատիլ ոգւով չափ: Հանդիսականք ջերմ ծափահարութեամբ յայտնեցին թէ գոհ էին Թընկըրեան Էֆէնտիի յայտարարութիւններէն եւ թէ՛ արամադիր էին իրենք ալ նոյնքան անձնուիրութեան:—Ս. Ներսիսեան վարժարանի նախկին ուսանողին յաջորդեց նախկին ուսուցիչներէն Մեծ. Տիմիդրիոս Էֆէնտի Չոլագլիտէս, որ կերպիւ իւրք Հելլէն ազգին ջերմագին ձեռքն է՝ յաւէտ ձգուած առ Հայ ազգութիւնն. որ Հելլէն ազգին ոսկի բերանն է՝ ուրկէ յաւէտ Հայ սրտերու մէջ կը հոսին յորդարուխ սիրոյ եւ յուսոյ յուզիչ ու մոգիչ բանք: բուն ծափահարութիւնք կ'ընդհատէին համակրելի ասենաբանին խօսքերն, եւ թնդաց ատճարն՝ երբ թռաւ այն խօսքն. «Ներսէս վարժապետեան ոչ միայն Հայութեան կը վերաբերի, այլ եւ մարդկութեան, եւ մանաւանդ Հելլէնութեան:» — Փոթորիկի մը պէս հասաւ Պէրպէրեան, գուռլով ու մանչելով, եւ անձանօթ ահեղ աննման շեշտեր հանդիսականաց լսելի ընելով. Մարդիկ եւ իւրի հեղինակն ինքզինք գերազանցեց այն օր. դողացինք, զայրացանք, արտասուեցինք, դիւթուեցանք. ամեն զգացումներն ունեցանք միանգամայն: Չոլագլիտիս Էֆէնտին գլխաւորաբար խօսեցաւ ժողովրդեան զաւակաց կրթութեան միայ, եւ մեծարանք մատոյց մեծ կրթիչներուն ու գործիչներուն. Պէրպէրեան Էֆէնտի պատուհասեց ոչ անգլուխ այլ անթիւժ այն

գործիչներն, ոյց բանք եւ գործք կը նկրտին թիւրել հանրային խիղճն:—Հանդիսիս իմբագրապետն ելաւ յետոյ բեմ, եւ՝ մեր դարուն վրայ համատարած մեղամաղձիկ ակնարկ մը ձգելէ յետոյ՝ խօսեցաւ հաւասարակշիռ դատարարութեան պէտքին վրայ. սոյն ատենախօսութիւնն հրատարակուեցաւ Գրական եւ Խմաստասիրական Շարժումի վերջին թուոյն մէջ:

Իրմէ յետոյ խօսեցաւ Ս. Ներսիսեան վարժարանին թուրք լեզուի ուսուցիչ Մեծ. Նազարէթ Էֆէնտի Հիլմի, որ ջանաց հերքել Գաղաքակրթութեան դէմ Ժան-Ժաք Ռուսօյի մէկ գրքոյկն. արդարեւ յաջողեցաւ եւ յոյժ ծափահարուեցաւ, մանաւանդ զի ատենաբանն հիանալի կերպիւ լաւ թուրքերէն կը խօսէր եւ կ'արտասանէր. փոփաքելի էր որ սոյն ճառին բնագիրն եւ հայերէն թարգմանութիւնն հրատարակուէին:—Գեր. Խորէն Նարպէյ Սրբազան, որ Պէշիկթաշի Համիտիյէ վարժարանին պարգեւաբաշխութեան ալ ներկայ գտնուած էր նոյն օր, բեմն ելաւ եւ Հայոց կրթական վիճակին վրայ նպաստաւոր կերպով խօսեցաւ. ատենաբանութեան վերջին մասին մէջ Քնար Պակդիսիսի եւ Սոսերֆ Հայկալիսի հեղինակն ի յայտ եկաւ, այլ իւր ճառագայթներէն զրկուած, իւր յոյսերէն այրիացած եւ գոգցեա իմն արդէն գերեզմանին եզերքն հասած... խուլ ձայնով մը մերթ ընդ մերթ գոչելով Պանդուխտին սիրելի սուրբ բան...: Օրհասական քերթօղի մը հրապոյրն ունէր իյորէն արքեպիսկոպոս. եւ անտարակոյս ինձ հետ ի խոր յուզուեցան համայն հանգիսականք, յիշելով այն երիտասարդ եկեղեցականն՝ որ ոսկեղէն ու լուսեղէն ուղի մը գծած էր Պոսֆորի ափունքէն մինչեւ Սենայ ափունքն՝ անցնելով վենետիկէն, անցնելով Երասխէն, անցնելով համայն Հայոց սրտերէն: Սակայն գերեզմանն, ում Նորին Գերապառտութիւնն ինքն ալ այն օր ակնարկեց, գերեզմանն հեռի է տակաւին՝ յուսանք եւ մաղթենք. եւ իյորէն Արքեպիսկոպոսի համար կրնայ գործունէութեան ու փառաց նոր չըջան մը սկսիլ, եթէ կամենայ:—Երիզացի Տաճկաբանն՝ որ հրապարակի վրայ չէր երեւեր ժամանակէ մը հետէ՝ կարմիր գգակի տեղ սեւ կնքուղով մը երեւցաւ, եւ տաճկերէնով պատուաստեալ կամ մանաւանդ Պարսիկ բա-

նաստեղծներու հատուածօք համեմեալ հայերէնով մը սկսաւ ճառել կրթութեան եւ Օսմանեան վեհապետին կրթասիրութեան վրայ: — Հուսկ ուրեմն, հանդիսին Ս. Նախագահն՝ հինգ ժամու մօտ անշարժ իւր աթոռին վրայ բազմելէ յոգնած՝ հազիւ լսելի ձայնով մը խօսեցաւ Հասգիւղցւոյն, յորդորելով զայն որ ժամ առաջ ձեռնարկէ Ս. Ներսիսեան վարժարանի վերաշինութեան, գործ՝ որ մեծապէս պիտի գիւրանար անշուշտ (ըսաւ) եթէ նուարար-Շահնազարեան վարժարանի չէնքն յօգուտ ի կիր արկուէր: Ապա օրհնեց ժողովուրդն եւ փակեց հանդէսն, որ բոլոր սլարգեւաբաշխութեանց հանդէսներէն ամենէն երկարն եղաւ: — Յաւէտ դատապարտելով հանդերձ Հրազդանի ոգին եւ իւր գրուածոց չարժառիթն, ես ալ իրեն հետ կը խորհիմ թէ ներելի չէ առողջապահութիւնն այնքան անտեսել, յուլիս եւ օգոստոս ամսոց մէջ ըզմեզ դատապարտելով սրահի մը մէջ կամ վրանի մը տակ երկար ժամեր անշարժ մնալու եւ տղայոց ու հանդիսակաւնաց բազմաթիւ ճառախօսութիւններն ունկնդրելու: Գէթ երկո՞ւ ժամ՝ առ առաւելն՝ տեւէին սլարգեւաբաշխութեանց հանդէսք:

Որովհետեւ այս օրերս շատ կը խօսուի Հասգիւղի վրայ՝ վկայութեան խնդրոյ մ'առթիւ, որովհետեւ պատիժի վրայ խօսք կ'ըլլայ, պարտք կը համարիմ Ազգային Վարչութեան խոնարհաբար յիշեցնելու թէ այն անձն՝ ում համար պատիժ կը սահմանուի՝ Հասգիւղ թաղին (ուստի եւ ընդհանուր ազգին) բազում առիթներու մէջ կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած է, եւ թէ հետեւաբար արդար է որ՝ այդ արդիւնաւոր անձն նախ վարժատրուի, նախ պատուուի, ապա պատժոյ վրայ մտածուի...: Խմբագրութիւնս նուիրական պարտք կը համարի նաեւ շնորհակալիք յայտնել Ս. Ներսիսեան վարժարանի արժանընտիր Հոգաբարձութեան՝ որ բազում զոհողութեամբ բարւոք վիճակի մը մէջ կը պահէ վարժարանս. եւ մանաւանդ շնորհակալիք առ ազգասէր ու կրթասէր Հայուհին՝ Տիկին Աննա Էսայեան, որ Նախախնամութիւնն է Հասգիւղի աղջկանց վարժարանին:

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ 'Ի ԽԱՍԳԻՒՂ

Կրթական տօներն ամենէն աւելի սիրելի, գեղեցիկ եւ վեհ տօներն են. խաղաղ եւ անտրիւն յաղթանակաց հանդէսներ, ուր յաղթողն է յառաջդիմութիւնն, լուսաւորութիւնն, այսինքն տակաւ աճող գիտակցութիւնն պարտուց եւ իրաւանց, տակաւ աճող ծանօթութիւնն ճշմարտին, Օգտակարին, Արդարին, եւ պարտեալն է խաւարն, տգիտութիւնն, այսինքն ամէն մահաբոյր նախապաշարմանց մայրն, անհատական եւ ընկերային չարեաց արմատն:

Երբ մշակին քրտունք կը հասունցունէին հունձքն որ ոսկեգլխակ ալեծածան կը ծածկէր դաշտն, եւ երբ խաղողն յակնթափայլ կը չողար որթատնկոց վրայ, ի հնումն կրօնային ու ժողովրդական տօնք եւ հանդէսք, երգք եւ կայթք կ'ողջունէին Դեմեարի եւ Բաքոսի պարգեւներն. եւ այժմ իսկ, շատ երկիրներու մէջ, գիւղական ցնծութեանց առիթ են հունձք եւ այգեկութք:

Որչափ աւելի տօներն են հունձք եւ այգեկութք մտաւորականք, երբ ուսանող մանկտին որայ կը կապէ իմացական արդեանց, եւ հնձան կը կոխէ բարոյական՝ պատրաստելով մատուցեան քաղցր եւ կենդանարար ըմպելի:

Բերկրառիթ եւ մխիթարական երեւոյթ մ'է ուրեմն, Տիկնայք եւ Տեարք, այն թէ միջանակաբաշխի հանդէսք տակաւ կը բաղմապատկին մեր մէջ եւ թէ ժողովուրդն հետզհետէ աւելի եռանդագին ոգեւորութեամբ կը դիմէ այսպիսի հունդէսներու. վասն զի այս երեւոյթ նշան մ'է թէ հայ ժողովուրդն հետզհետէ աւելի կը գնահատէ ուսման կարեւորութիւնն, աւելի կ'զգայ դպրոցի բարձր նշանակութիւնն: Շքնորհաւորութեան արժանի են, հետեւագէտ, այն հայ տիկնայք եւ տեարք, որք, մանաւանդ այսպիսի տաք օրերու մէջ, զբօսավայրեր դիմելէ նախամեծար կը համարին գումարու թաճարի մը, դպրոցի մը նուիրական յարկին ներքեւ՝ հանդիսատես լինելու իւրեանց եւ Ազգին զաւակաց ուսումնական յաղթանակացն ու պսակելու նոցա քրտնաթոր

ճակատներն, — հակառակ երգիծանաց մի ծաղրաբան հրապարակագրի որ կը յայտնէր հեգնել հայ ժողովրդեան եւսանդն այսօրինակ հանդիսից մասին եւ ծաղրել «որուն ուրուն քրտունքն» զոր կը թափեն տիկնայք հանդիսականք:

— Երկու խօսք այդ ծաղրի մասին: Կայ ծաղր որ սուրբ է. այդ այն ծաղրն է որ առողջ հոգիներէ կը բղխի եւ կը յարձակի անբանաւորին, անբնականին, անարգարին, տգեղին, յետադիմականին վրայ. այդ ծաղրն է Արիստոփանէսը, Մոլիէրներու ծաղրն որ իրօք ողբ մ'է մարդկային ազգի թերութեանցն ու թշուառութեանց վրայ. Վոլդէրի ծաղրըն է այդ զոր Հիւլիօ համարժէք կը հռչակէր Ֆիսուսի ժրպիտին: Օրհնեալ է այդ ծաղրն: Բայց անիծեալ, դիւային, ամպարիշտ ծաղր է այն որ առարկայ կ'ընէ իրեն ինչ որ սուրբ եւ վեհ է, որ առարկայ կ'ընէ իրեն ժողովրդի մը յառաջդիմական ձգտումներն, արտոյտին թռիչն դէպ յարեւ, ճիգն խաւարի գերւոյն որ կը ջանայ փշրել իւր շղթայներ... —

Տիկնայք եւ Տեարք, եթէ կրթասիրական այս եռանդ կրնայ նոր երեւոյթ մը համարուիլ չափ թաղերու համար, այնպէս չէ սակայն իմաստաւորի համար, ոյր ներսիսեան վարժարանն, ի բազում ամաց հետէ կանգուն ու բեղուն, իմաստաւորացն վաղեմի ու անչէջ ուսումնասիրութեան կոթող կը հանդիսանայ ցարդ: Մանուկ էի, եւ կը կատարուէր մի սոյնպիսի հանդէս այս սրբավայրի մէջ, եւ ներսէս վարժապետեան, վարդապետ յայնժամ, հրաշունչ ատենաբանութեամբ մը հռչակելով իմաստաւորաց տաճարն սէրն առ կրթական հաստատութիւնս, կ'ըսէր թէ Երեսուն եւ աւելի տարիներէ հետէ իմաստաւոր կը աքնէր դպրոցի համար: Անտի եւ այս անցանքս եւ աւելի տարիներ. ապա առաւել քան կէս դար է որ այս թաղ դպրոց ունի եւ չի դադրիր իւր եղական հոգածութեամբն արդիւնաւետ ընծայելէ զայն Ազգին: Զեմ ուզեր վերսկսիլ աստ իմաստաւորի ներքոյն, որ եղած է այնքան անգամներ. չեմ ուզեր յիշեցնել վերստին նորա, բայ ի դրսւորոցական գործէ, ազգային ամէն այլ յառաջդիմական շարժման առաջնորդ հանդիսանալն, անդրանիկ հայ թատրոնի հիմնադիր լինելն, սահմանադրական պայքարներուն ամենէն

եռանդուն հերոսներն նուիրելն, իւր վարժարանին փառաւոր արդիւնքներն—Աղաթոն, Մոզեան, Վարժապետեան, Արծրունի, Ալթուն-Տիւրրիւ, Թեւեան, Չերազ, Տէմիրճի-պաշեան եւ այլք, — որք այլ եւ այլ ասպարէզներու մէջ բարձրացուցին ու կը բարձրացունեն Ազգին պատին, ծառայեցին ու կը ծառայեն Հայութեան բարոյական ու մտաւորական բարձրացման, եւ որոյ յիշատակն ու անուանքն, ինչ որ ալ ըսէ յաշարիտս սպիկարութիւնն, միշտ երախտագէտ սիրով ու յարգանօք պիտի շրջապատէ Ազգն:

Տիկնայք եւ Տեարք, այն օրերէն ի վեր ուր ոգին յառաջդիմութեան նորարծարծ կը բորբոքէր ի իսսագիւղ, ինչ փոփոխութիւններ տեղի ունեցան Ազգին մէջ, Պօլսոյ մէջ, այս թաղի մէջ, որոյ համար մասնաւորապէս նոքա եղան յոյժ աննըպաստ: Ծոխապանծն իսսագիւղ աղքատացաւ տակաւ. թափուր եւ ամայի դարձան հետզհետէ իւր մեծամեծաց ապարանք, դադրեցան իւր հրապարակաց մէջ կառաց գլղրդիւնն եւ երիվարաց ոտից տրոփիւնն, ու խոտ բուսաւ իւր փողոցաց մէջ: Ապաքէն ակրութեան բուռն զգացում մը կը ճնշէ մարդուս սիրտը երբ, գիտակ նորա վաղեմի փառաւորութեան, կուգայ այցել նմա արդ: Փլատակք եւ ամայութիւն կը շրջապատեն զինքն: Եթէ մերթ կ'ոգեւորին իւր փողոցներ, սգաւտխուր ոգեւորում մ'է այն. տրտմածայն կը հնչէ իւր ղանգակն, յուղարկաւորութեան հանդէս մ'է որ կը կատարուի եւ որ պահ մ'իրենց ծննդավայրի ծոցոյն մէջ կը հաւաքէ իսսագիւղի տարաբնակ զաւակներն: Ո՛չ եւս ապրելու կամ ապրողներուն համար, այլ թաղուելու կամ թաղուողներուն համար կուգան նոքա հոս: Աւանդ, շատերուն համար այլ եւս գերեզման մ'է միայն իսսագիւղ:

Սակայն ի մէջ այս անկմանց, աւերմանց, խաւարմանց կայ բան մ'որ յար կանգուն է ի իսսագիւղ, կայ բան մ'որ յար վառվռուն է ի նմա: Ինչ որ կանգուն է միշտ իւր դպրոցն է այն. ինչ որ մշտավառ է իւր ուսումնասիրական ոգին է այն: Այո՛, եթէ գերեզմանատուն մ'ունի ուր, աւանդ, հեարկհետէ կը ժողովէ ու կ'ամփոփէ իւր կենադրաւ օրդիքն, ունի միշտ վարժատուն մը, անչէջ հնոց բարոյական կեանքի,

յորմէ գուրս կը հանէ յար մոռք եւ սրտիւ կենսախայտ նոր ոգիներ. եթէ մահուան հանդէսներու համար կը հնչէ իւր դանդալին, բարձրածայն կը թնդայ նաեւ հրաւէր կարգալու համար այնպիսի հանդէսներու որք նոր կեանքի, երանաւէտ ապագայի աւետիսը կուտան:

Այսպիսի է այն որ կը խմբէ այսօր զմեզ, հանդէս չքեզ, ոչ միայն աչաց շլացուցիչ, ականջաց գիւթիչ, այլ եւ ճշմարիտ արդեանց յայտարար: Կը խնդակցիմ ձեզ, ազնիւ հայրենակիցք իմ, այս արդեանց համար որ ականքեւ են, եւ ձեր հետ կուգամ շնորհակալ ըլլալ ձեր վարժարանաց խնամակալ Տիկնանց ու Տեարց, ձեր ազնիւ իյնամակալութեան, ձեր ժրաջան Հոգաբարձութեան մանաւանդ, որոյ անձնուէր եւ լուսամիտ գործունէութեան բաժինն, գիտեմ, յոյժ մեծ է ձեր վարժարանաց արգի բարեկարգ եւ յառաջադէմ կացութեան մէջ. — Հոգաբարձութիւն ընտիր, կազմեալ բանիբուն եւ փոյթեաւանդն երիտասարդներէ, որոց կ'առաջնորդէ իմաստունն Տօքդէօն Գաբամաճեան: Նորա շնորհիւ ձեր զաւակունք բախտն ունին դաստիարակուելու Ուսուցչաց եւ Ուսուցչուհեաց հատընտիր խումբերէ, Ուսուցչաց որոց գլուխը՝ իբրեւ աստղ խորհրդաւոր լուսահեղ՝ կը ճառագայթէ եղիա Տէմիրճիպաշեան, Ուսուցչուհեաց ոյց մէջ՝ իբրեւ չքքնաղ ծաղիկ համեստութեան եւ իմաստութեան կը բուրէ օրիորդ Սեղբոսեան . . . :

Միայն կը խորհիմ թէ գուցէ իրաւունք չունենամ ներսիսեան վարժարանը բոլորովին կանգուն եւ կենդանի համարելու երբ նորա նիւթական չէնքը, երկար ժամանակէ հետէ փառն ու խարխուլ, վտանգ կ'սպառնայ կործանման, վտանգ մծալուս, որպէս կը հաւատտէ Հոգաբարձութեան Տեղեկագիրը, կ'սպառնայ օվ սոսկալի գաղտնիար—իւր փլատակաց տակ ձեր փառքին հետ թաղել օր մը նաեւ ձեր հոգւոց հատորները, ձմել ձեր ապագայի յուսոյ ծաղիկներն, եթէ ձեր զաւակներն տակաւին ի նմա պահելու դատապարտելի անխոհեմութիւնն ունենաք:

Պետրոս Դուրեանի, այն վաղամեաիկ բանաստեղծին զոր մերս Մինաս Չերազ անուանեց «Իւսկիւտարի սոխակը», մէկ

տաղն մեծ ներգործութիւն ըրած է իմ վրայ: «Իմ մահը», այս է նորա վերնագիրն. նորա մէջ այսպէս կ'երգէ Դուրեան:

«Երբ մահուան սլաղ քրտինքը—չեմ յիշեր բառ առ բառ, այլ խմաստը կը գրուցեմ—ծածկէ իմ ճակատս ու սառուցիկ դէմքիս վրայ շիթ առ շիթ կաթեն մօրս արցունքներն, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ վառին մեռելական տխրալոյս ջահերն ու լսուին հանգստեան տրտմածայն շարականներն, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ սեւ մարդեր դադաղս շալակած դուրս հանեն տնէն ու յուզարկաւորք բռնեն եկեղեցւոյն ճամբան, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ սեւ վհին մէջ դադաղս իջնէ ու հողն ահեղաթունդ իյնայ իմ վրայ, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Բայց երբ կտրնջի անունս անյիշատակ, գիտցէք որ մեռած եմ յայնժամ:»

Այս տաղն կարելի է պատշաճեցնել իրադիւղի եւ նմանողաբար ու դիմառնարար ըսել տալ իրեն:

«Երբ խոյս տայ ճոխութիւնն յինէն ու մարի ճրագն աւարանացս մէջ, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ լռէ աղմուկն իմ հրապարակաց մէջ, անջանան փողոցքս ու խիտ առ խիտ կանգնին յիս դէզք վլատակաց, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ: Եւ այլն:

«Բայց երբ կործան իյնայ իմ դպրոց, մարի լուսոյս իմ ջահ, գիտցէք, յայնժամ ես կը մեռնիմ:»

Ո՛հ, Խասգիւղցիք, մի թողուք որ մեռնի իրադիւղը: Վերաշինեցէք Ներսիսեան վարժարանն: Կազմեցէք իսկոյն, որպէս սառջարկեց այժմ Պ. Թնկրեան, մի յանձնախումբ վերաշինութեան եւ ձեռնարկեցէք հանգանակել: Վստահ եմ թէ ամէնքդ աւելին իսկ քան զոր կարողն էք պիտի նուիրէք յօժարափոյթ ի վերականգնումն այն լուսոյ տաճարին որ ձեզ այնքան փառք տուած է, որ Ազգին այնքան մարդ տուած է եւ որ կը շարունակէ տալ ձեր ուստերց եւ դստերց կեանք բարոյական: Դուրս ելէք նաեւ իրադիւղէն, դիմեցէք սյուրբնակող իրադիւղցւոց ու Ներսիսեան վարժարանի Սանուց:

դիմեցէք ամէն Հայու, զի, այո՛, ամէն Հայ երախտապարտ է Սասգիւղի, որ իր մեծանուն ու բազմադիւն զաւակաց միջոցաւ ծառայած է բովանդակ Ազգին, համայն հայութեան: Սամաթիա իւր եկեղեցւոյն շինութեան համար ձեռնարկեց ընդհանուր հանգանակութեան. մեծագոյն իրաւամբ կարող է Սասգիւղ դիմել ընդհանուր Հայ հասարակութեան օժանդակութեան իւր վարժարանին վերականգնան համար, որ լոկ իբրեւ դպրոց իսկ ոչինչ նուազ նուիրական է քան զեկեղեցին, ուր թէպէտ զՍատուած կը պաշտէ մարդ՝ ի նմա սակայն կ'ուսանի ոք ճանչել զՍատուած: Վերաշինեցէք ձեր վարժարանը, իյասգիւղցիք, եւ թող, բարոյապէս եւ նիւթապէս ամուր հիմանց վրայ հաստատուած, հռչակէ հանապազ թէ կենդանի է Սասգիւղ:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ս. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՇԷՆՔՆ

(Պատմութեան եւ Աշխարհագրութեան ուսուցիչ եւ Հանդիսիս աշխատակից Մեծ. Գրիգոր Էֆէնցի Մարգարեան գրած է հետագայն, զոր առաւելեաց մին ընթերցաւ:)

Սատուած իմ, այս ի՞նչ գեղեցիկ օր է եւ ի՞նչ սիրուն տեսարան: Չորս կողմն ծնողքներ, սիրելիներ, հայրենակիցներ. հազա սա սիրուն մըրցանակները, աեսէք ի՞նչպէս աչքիս կը խնդան: Շիտակը՝ աղւոր բան է դպրոցական ըլլալ: Ես ալ, ինքզինքս գովել չըլլայ, կը սիրեմ դպրոց երթալ, կարողութեանս չափ կ'աշխատեմ խելօք կը կենամ, որպէս զի տարւոյն վերջը ասանկ աղւոր աղւոր մրցանակներ, եւ օր մ'ալ չըջանաւարտի պսակ ընդունիմ:

Ստոնք աղէ՛կ, այնպէս չ'է. բայց բան մ'ըսեմ չ'զարմանաք. չառ անգամ կը վախնամ դպրոց երթալու, չէ՛ թէ աշխատուէ՛ կամ պատժուելէ վախնալուս, այլ . . . բայց ինչպէ՞ս բռնմ Սատուած իմ. — Երեւակայեցէք ամենախտոր, ամենահին,

ամենամանավանդ չէնք մը, անդամալոյծի մը պէս՝ տակը սիւն, վրան սիւն, քովը սիւն, կրնակը սիւն. քաղել կուզեմ չեմ կրնար, վասն զի ինձմէ խոշոր ծակեր կան. վազել կուզեմ՝ կը վախճամ որ չէնքին ջերմը չըրունէ: Է՛յ հիմայ բռնք տառնի դպրոց կ'ըլլայ, կը վայլե՞ այդ չէնքին Սբ. Ներսիսեան վարժարան անունը տալ: Չսփազանցութիւն չհասկնաք. եթէ չէք հաւատար, գտնէք տեսէք:

Անցեալ օր հայրիկիս հետ Պօլիս կ'երթայի, չողենաւին մէջէն՝ մեծ, կարմիր ու գեղեցիկ չէնք մը տեսայ, ես շիտա-կը թագաւորին պալտաը կարծեցի. հայրիկս ըսաւ թէ՛ տա-կայ Յոյներուն ֆէնէշիի դպրոցն է. եւ երբ հարցուցի իրեն թէ՛ ինչո՞ւ մերինը ասոր պէս նոր ու աղւոր չէ, ըսաւ որ մեր դպրոցի գանձը դրամ չկայ, ողքաս է. բայց իմ խեղքս չը հասնիր. ասանկ խօսքերու. եթէ ձեռք ձեռքի տաք, չէ՞ք կրնար մեզի նոր դպրոց մը շինել. հոգ չէ, թող Յոյներուն դպրոցին պէս կարմիր ու աղւոր չըլլայ, հերիք է որ նոր ու մեծ կակըլլայ, եւ մենք՝ ուռանց նեղամալու եւ առանց վախ-նալու կարենամք ոչխատիլ մէջը:

Իմ կարճ խեղճովս անանկ կը գտնեմ որ դպրոցը մեր տու-ներէն աւելի է պէտք է, որովհետեւ հոն կարգաւ գրեւ կը ոտկրինք ու մարդ կ'ըլլանք. եւ շիտակը բսե՞մ, Ս. Ն. վար-ժարանը որոնք ժամանակին հինցուցին նէ, թող անոնք ձեռք ձեռքի տան, բարի մարդոց գիմեն, ստակ ժողովն եւ վերջապէս մեր դպրոցը շինեն:

Դուք ալ, Հայրիկ Սրբազան, բոլոր ընկերներուս կողմէ կ'աղաչեմ, դուք ալ օգնեցէք մեր ծնողաց ջանից, որպէս զի մեզ այս փորձանքէն ազատեն եւ իրաւագիւղի պատիւը տեղը բերեն: Ահա ես ըսի:

Խ Ի Կ Ա Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Բ. ՏԱՐԻ

Խմբագիր ՅԱԿՈԲ Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Տնօրէն-Գործակալ ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Սոյն նշանաւոր ծաղրահանդէսն առաջուան գիրքով կը չարունակուի հրատարակուիլ միեւնոյն պայմաններով, այսինքն 40 դահեկան բաժանորդագնով:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Պարիզ	Մեծ.	Գաբրիել Էժենի Էգնատան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	»	Գ. Էժենի Մոլսոլաֆեան (Mr. K. Moldo-
		vack 36 Range Road, Alexander Park.
		Manchester.
Վարնա	»	Կարապետ Էժենի Յովասափեան
Կարին	»	Յակոբ » Համամեան
Աճիփո Բ. Հիսար	»	Սմբատ » Գալիքեան
Արմազ	»	Յարուքիւն » Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնթապ	»	Վահան » Գիւրգենեան
Մուշ	»	Մկրտիչ » Սարսեան
Վան	»	Մարկոս » Նարսեան
Գղի	»	Աւետիս » Բաջբերունի
Բզմիս-Պահնէնիկ	»	Յարուքիւն » Տէր Կարապետեան
Մարզաւան	»	Յովնանէս » Գալաեան
Տրապիզոն	»	Մինրան » Քիւրգենեան

Տնօրէնն ամեն Ձեռեւարքի եւ Շաբաթ կէս օրէն յետոյ կը գտնուի

ԳՐԱՍԵՆՆԱԿԸ

Րիզա փաշա Խոզուու, Շարգ չարքար, վերին յարկ, քիւ 52

معرف وميه نظارت جليله سنك رخصتله طبع او انشدد — رخصتنامه نومروسي ۱۰۴۳ سنه ۱۲۹۷ شباط ۲۱